

Németh István
Németország a weimari köztársaság
időszakában (1919–1933)

GROTIUS E-KÖNYVTÁR / 57
2013

Sorozatszerkesztő

Horváth Jenő

A kötet szerzői jogvédelem alatt áll. Annak teljes vagy részleges másolása, papír alapú vagy elektronikus felhasználása csak a szerző és a kiadó előzetes írásbeli engedélyével lehetséges.

© Németh István

© www.grotius.hu

Tartalomjegyzék

I. Az 1918. novemberi forradalom / 4

Az 1918. novemberi forradalom és a Népmegbízottak Tanácsa / 4

II. A weimari köztársaság (1919–1933) / 9

A. Belpolitika a weimari köztársaságban / 9

Parlamenti demokrácia: a weimari nemzetgyűlés és alkotmány (1919) / 9

A versailles-i békeszerződés (1919) / 12

Pénzügyi politika és a gazdaság fejlődése / 14

Politikai szélsőségek és erkölcsi elvadás / 14

Jóvátételi problémák, a Ruhr-vidék megszállása, pénzreform / 17

Diktatúra Bajorországban, „német október”, szeparatista mozgalmak / 19

Hitler puccskísérletei 1923-ban / 21

Fordulat a köztársaság életében / 22

A stabilitás és a kihívások évei (1924–1929) / 22

Birodalmi elnökcseré (1925) / 25

A világgazdasági válság hatása / 26

A nagykoalíció felbomlása – áttérés az elnöki rendszerre (1930) / 27

A politikai radikalizmus erősödése / 29

Az 1932. évi birodalmi elnökválasztás és Brüning elbocsátása / 30

A Papen-kormány (1932) / 31

A poroszországi államcsíny (1932. július 20.) / 32

Az 1932. évi Reichstag-választások / 33

Schleicher kancellársága / 34

Az NSDAP kormányra juttatása / 35

B) Külpolitika a weimari köztársaságban / 38

A német külpolitika keretfeltételei az első világháború után / 38

A német külpolitika a hagyományos nagyhatalmi és az új, teljesítési politika között / 39

A német külpolitika az európai enyhülés és a kollektív revízió között / 42

Külpolitika az „aktív” revízió és a kezdődő expanziós politika között / 46

Német Közép- és Délkelet-Európa tervek a weimari köztársaság éveiben (1919–1933) / 48

Irodalom / 56

Időrendi áttekintés / 60

I. Az 1918. novemberi forradalom

Az 1918. novemberi forradalom és a Népmegbízottak Tanácsa

1918. október elején a liberálisnak tekintett Max von Baden herceg vette át a kancellári posztot. Október 4-én a birodalmi kormány a legfelső hadvezetés sürgetésére fegyverszünetet kért Wilson elnöktől. Az ennek nyomán kibontakozó jegyzékváltásból kitűnt, hogy a szövetségesek csak a nép bizalmán nyugvó kormánnyal hajlandók tárgyalni. Ezért az új kormányba beléptek a többségi koalíció pártjainak (Centrum, Haladó Néppárt és a Németország Szociáldemokrata Pártja) parlamenti képviselői.

A fegyverszüneti tárgyalásokra való tekintettel 1918. október 22-én összeülő Reichstag jelentős alkotmányreformot határozott el: a hadüzenet és a békekötés többé már nem a császár és a Szövetségi Gyűlés kizárólagos joga volt, hanem a Reichstag jóváhagyására is szükség volt; a kormánytagok Reichstag-képviselők lehettek; a birodalmi kancellár és az államtitkárok kinevezését a Reichstag bizalmához kötötte; a császár valamennyi politikai tettéért a birodalmi kancellár felelt; a tisztekre és a tábornokokra vonatkozó döntésekhez kancellári hozzájárulásra volt szükség. A reform 1918. október 28-i életbelépésével a német hercegek által „*Isten kegyelméből*”, a nép részvétele nélkül 1871-ben alakított császárság alkotmányjogilag is parlamenti-demokratikus monarchia lett.

November 5-én a szövetségesek elfogadták tárgyalási alapul Wilson 14 pontját. A német fegyverszüneti delegációt Matthias Erzberger államtitkári rangban lévő Centrum-párti politikus vezette, mivel a katonák polgári személyekre bízta a háború utolsó felvonásának lebonyolítását. A másik oldalon a francia főparancsnok, Foch marsall vezette a szövetségesek fegyverszüneti bizottságát. A szövetségesek igyekeztek megakadályozni a Német Birodalmat abban, hogy a szünetet kihasználva a tárgyalások megghiúsulása esetén folytassák a harcot. A súlyos feltételek között követelték: a német nyugati hadsereg visszavonását a Rajna mögé 15 napon belül, a Rajna bal-parti német területeinek valamint néhány hídfő (Köln, Mainz, Koblenz mellett) szövetséges csapatok általi megszállását 25 napon belül, a Rajna jobbpartján 35 km széles demilitarizált övezet kialakítását, a tengeri blokád fenntartását a békeszerződés megkötéséig. Semmissé nyilvánították a breszt-litovszki és a bukaresti békeszerződést és a keleti német hadsereget vissza kellett vonni az 1914. évi német határokra. A Baltikumban ideiglenesen német csapatok állomásozhattak, megakadályozandó a

szovjetrendszer továbbterjedését. Elszállítandó az összes nehéz harci eszköz, tengeralattjáró, nyílt tengeri flotta, nagy mennyiségű fegyver, muníció, s első jóvátételként 5000 mozdony, 150 000 vasúti kocsi és 5000 teherautó. Szabadon bocsátandók a szövetséges hadifoglyok, miközben a német hadifoglyok még nem térhettek haza.

A fegyverszünetet 1918. november 11-én Foch marsall szalonkocsijában, a compiégne-i erdőben írták alá. Az első világháború összesen tízmillió halottat és húszmillió sebesültet követelt. Hozzávetőlegesen 1,8 millió német katona esett el és 4,2 millió megsebesült, közülük sokan súlyosan. Hatszázezren hadifogságba kerültek.

Novemberben forradalom söpört végig Németországban. A haditengerészet vezetése ugyanis október a kikötőkben tétlenségre kárhoztatott nyílttengeri flottának kifutási parancsot adtak, hogy a brit flotta elleni utolsó nagy bevetéssel megmentse a „*fegyvernem becsületét*”. A matrózok megtagadták az értelmetlen parancsot. November 5-én Wilhelmshavenben, a legnagyobb flottatámaszponton orosz mintára matróztanács vette át a hatalmat. A lázadás a többi kikötővárosra, majd rövidesen az ország helyőrségeire, s az ipari központok munkásságára is áterjedt. Mindenütt munkás- és katonatanácsok alakultak. November 7-én Münchenben megbukott a Wittelsbach-dinasztia.

II. Vilmos császár a november 9-i berlini forradalmi események miatt a belgiumi Spa-ban lévő főhadiszállásra távozott. Ugyanezen a napon Max von Baden bejelentette a császár leköszönését és a trónörökös lemondását a trónról.

A császárság és a monarchia eróziójával megkezdődött a birodalmi államigazgatás formálisan legális, harc és ellenállás nélküli átadása az új politikai erőknek, hogy kikapcsolják a szélsőséges csoportokat és mederben tartsák a forradalmat. Az események középpontjába mindinkább a szociáldemokrata párt került, amely 1917 áprilisában két pártra szakadt: a függetlenekre (Németország Független Szociáldemokrata Pártja – USPD) és a többségiekre (Németország Többségi Szociáldemokrata Pártja – MSPD). A baloldal (Spartakus-csoport, majd Spartakus Szövetség) fokozatosan önállósuló csoportként a függetlenek keretében működött.

Röviddel a császár lemondását bejelentő kancellári nyilatkozat után a többségi szociáldemokrata párt küldöttsége (Friedrich Ebert, Philipp Scheidemann, Otto Braun és az üzemek két képviselője) jelent meg Miksa kancellárnál. Nevükben Ebert kijelentette, hogy a vérontás elkerülése érdekében a kormányhatalmat a nép teljes bizalmát élvezők kezébe kell adni, s ebben pártjának is részesednie kell. Igennel felelt a kancellár azon kérdésére, hajlandó-e a birodalmi kancellári tisztséget átvenni. Ezután Scheidemann a Reichstagnál kikiáltotta a köztársaságot. Röviddel később a független szociáldemokrata párt balszárnyához tartozó Karl Liebknecht pedig a szocialista köztársaságot kiáltotta ki s meghirdette a „*Minden hatalmat a munkás- és katonatanácsoknak!*” jelszót. II. Vilmos Spa-ban a legfőbb katonai vezetést és parancsnoklást átadta Hindenburgnak és Groenernek, majd Hollandiába távozott. Ludendorff tábornok – akit a birodalmi politikába való beavatkozása miatt október 26-án menesztettek – a felelősségre vonástól tartva Svédországba menekült.

A formálisan legális „fenti” hatalomátadás „lenti” forradalmi hatalmi szervezettel találkozott. Az országban munkás- és katonatanácsok alakultak, amelyekben a többségiek, a függetlenek és a spartakisták rivalizáltak egymással. A „lenti” forradalmi szervként megalakuló Népmegbízottak Tanácsába – amelynek elnöke Ebert és Haase lett – a többségi szociáldemokraták részéről Ebert, Scheidemann és Landsberg, a független szociáldemokraták képviselőit pedig Haase, Dittmann és Barth került be. A berlini munkás- és katonatanács bizottsága megerősítette az új kormányként működő szervet. A két párt azonban eltérő célokat követett. A többségi SPD demokratikus-parlamentáris jogállamot tervezett alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása révén, amely általános, egyenlő, titkos és közvetlen választás nyomán alakul meg. Az USPD és a soraiból kivált Spartakus Szövetség az orosz példa alapján a tanácsrendszer bevezetésére törekedett. A Spartakus Szövetség a radikális marxisták számszerűen kis csoportját alkotta, akik elutasították a polgári állam honvédelmét, a proletariátus nemzetközi szolidaritását hangsúlyozták és fegyveres felkelést készítettek elő. Berlinben megközelítően száz, birodalmi méretekben két-három ezer taggal rendelkeztek. Támogatta őket a berlini munkások baloldali szakszervezeti funkcionáriusaiból álló 80–100 „forradalmi bizalmi”.

Ebert a „fenti” hatalomátadás valamint a munkás- és katonatanácsokban megtestesülő „lenti” forradalmi képződmények tengelyében, kancellárként és egyúttal a Népmegbízottak Tanácsának elnökeként központi funkcióba került. Kancellárként a hivatalnoki és tiszti lojalitás garanciája, a Népmegbízottak elnökeként pedig az új forradalmi hatalom exponense lett. Emiatt a további fejlemények tulajdonképpen Ebert döntésétől függtek. Ha a tanácsrendszer és a társadalmi forradalom mellett dönt, az USPD csatlakozik hozzá. Ha a parlamenti demokráciát választja, megnyeri a polgárság jelentős részeinek támogatását, bevonja az USPD jobbszárnyát a kormányzásba és legalizálja saját pozícióját. Végül is a parlamenti demokrácia kiépítése mellett döntöttek; a választott nemzetgyűlés mielőbbi összehívása, amely rögzíti az új politikai rendszert, s megőrzi az állami egységet.

A többségi szociáldemokraták választása mélyen gyökerezett a párt programjában. Az SPD már régóta a parlamenti demokráciáért küzdött, amellyel fel kívánta váltani a vilmosi tekintélyuralmi államot. A parlamenti demokrácia talaján aztán szocialista irányba alakítja a gazdaságot és a társadalmat. Ebben az értelemben nem forradalmi, hanem evolúciós párt volt; számára a parlamenti-demokratikus állam nem taktikai kalkuláció volt, hanem elvi és elsődleges politikai cél, mert ennek bázisán kívánta meghaladni a kapitalizmust. Terveikben nagy súllyal esett latba a nemzetállami egység megőrzése. November 9-ével ezért a többségi szociáldemokraták számára a forradalom politikai célja elértnek nyilvánított. Céljaik elvi ellentétben álltak a bolsevik forradalom stratégiáját szorgalmazó Spartakus Szövetség terveivel, amely 1918–1919 fordulóján kommunista párttá (Németország Kommunista Pártja – KPD) alakult.

November 9-én az ún. Groener–Ebert paktumban a legfelső hadvezetés elismerte Ebertet a politikai kormányhatalom új birtokosának s ezzel lemondott minden ellenforradalmi akció kísérletéről, miközben az új kormány kötelezettséget vállalt a belső rend és nyugalom fenntartására, esetleg a legfelső hadvezetéssel együtt is. Ebert pozíciója nem terjedt ki a hadsereg parancsnokságára, ezért a legfelső hadvezetést el

kellett ismernie autonóm hatalmi tényezőnek. A paktum rendelkezett a hivatalnoki kar megtartásáról is, hiszen a közigazgatás, az ellátás, a szolgáltatás és a hadsereg visszavonása nem történhetett a szakembergárda nélkül. A rendszerint Ebert által vezetett Népmegbízottak Tanácsa rendkívül nehéz feladatok előtt állt. Elsőként a káoszt és az éhezést kellett elkerülni, majd nyolc millió katonát leszerelni és ismét bekapcsolni a gazdaságba. Közülük 3,5 milliót a fegyverszüneti feltételek értelmében rövid idő alatt visszavonni a Rajna mögé. A szövetséges tengeri blokád fenntartása miatt a lakosságot el kellett látni élelmiszerekkel és fűtőanyaggal, elsősorban szénnel. Gondoskodni kellett a minimális külső és belső biztonságról is, főleg a birodalom egységének megőrzéséről a déli és nyugat-németországi szeparatista, keleten pedig a lengyel terjeszkedési törekvésekkel szemben.

Ebert lépéseinek logikus következménye a tanácsmozgalommal és az USPD balszárnyával kibontakozó vita lett. A tartományokban is a többségi szociáldemokraták szerezték meg a kormányhatalmat, ezért a november 25–26-án rendezett konferenciájuk nyilatkozata is az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását sürgette. 1918. december 16-án az Általános Német Tanácskongresszus megerősítette a parlamenti választások szükségességét, s ezzel megnyílt az út a nemzetgyűlés és a parlamenti demokrácia felé. A tanácsuralmat így a szervezett tanács hatalom számolta fel. A radikális baloldal rövidesen levált a szervezett tanácsmozgalomról s új forradalmi tanácsuralmat keresett (1919: Spartakus-felkelések).

A társadalmi béke és a gazdaság működőképességének fenntartása érdekében fontos lépésnek bizonyult az 1918. november 15-én kötött szociális paktum a munkaadók és a szakszervezetek között. Az egyezmény elismerte a szakszervezeteket a „*munkásság hivatott képviselőinek*” és a kollektív szerződések elvét, garantálta a nyolc órás munkanapot teljes bérkiegyenlítéssel, a munkásbizottságokat és paritásos egyeztető bizottságokat az 50 főnél több foglalkoztatottal működő üzemekben, a leszerelt katonák újbóli foglalkoztatását és a paritásos alapon működő „*Központi Bizottság*” felállítását az egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére. A Hugo Stinnes – Karl Legien egyezményt a Népmegbízottak Tanácsa azonnal elismerte.

A tanácsrendszer vagy parlamenti demokrácia vitájából problémák is adódtak a továbbiakra nézve. Az állam- és az alkotmányozás területén elsősorban a katonák beilleszkedése jelentett gondot a mindennapi munkába, hiszen a háború négy éve után a felbomlás jeleit mutató és visszavont hadsereg nem volt feltétlenül rendszerstabilizáló tényező. Ebert nem kívánta a hadsereg demokratikus átalakítását Groener és a legfelső hadvezetés ellenére végrehajtani. A demokratikus védőrség – mint a köztársasági birodalmi hatalom támasza – felállítása pedig megghiúsult a hadsereg általános kimerültsége miatt. Ezért a biztonsági- és békefunkciót a forradalmi környezetben az önkéntes csapatok látták el. Jóllehet tagjaikat csak részben lehetett az új kormányhatalom támogatói közé sorolni, mégis hatékony segítséget (Weimarban Maercker tábornok) és védelmet nyújtottak a forradalmi események miatt Berlinből elmenekült köztársasági kormánynak. További problémát jelentett, hogy nem történt valódi „*demokratizálódás*”. Eberték kényszerhelyzetben voltak a háború előtti, konzervatív hivatalnokok alkalmazásával, de nem állt rendelkezésükre más iskolázott személyzet. Kisebb személycserékre majd csak 1919–1920-ban került sor. A weimari köztársaság első időszakában ugyan lojális hivatalnoki réteggel állt szemben, de azt

nem hatotta át az új rendszer szelleme és nem volt hűséges a demokratikus-köztársasági államhoz. Ezen még a bevezetett alkotmányos eskü sem segített.

II. A weimari köztársaság (1919–1933)

Belpolitika a weimari köztársaságban

Parlamenti demokrácia: a weimari nemzetgyűlés és alkotmány (1919)

Az 1919. január 19-én megválasztott nemzetgyűlés február 6-án ült össze a Maercker szabadcsapatai által őrzött Weimarban, mivel Berlin a decemberi nyugtalanságok (a népi tengerészhadosztály lázadása) és a januári Spartakus-felkelés miatt nem volt biztonságos.

A nemzetgyűlést nem uralta egyetlen politikai irányzat sem: összetételében messzemenő politikai pluralizmus érvényesült. Összességében visszatértek – más nevekkkel és erőviszonyokkal, kissé megváltoztatott politikai identitással – a háború előtti és alatti pártok. A konzervatívok a Németnemzeti Néppártban (DNVP) és a Német Néppárt (DVP) jobbszárnyán gyülekeztek, s a háború előtti monarchista-alkotmányos államberendezkedésben és társadalmi status quóban gondolkodtak. A liberálisok továbbra is két csoportra oszlottak. Baloldali liberális, polgári-demokrata csoportosulásuk – a Szabadelvű- és Haladó Párt örököseként – a képviseleti demokráciát valló Német Demokrata Pártban (DDP) tömörült. A parlamenti-demokratikus köztársaságot polgári-liberális társadalmi rendszerrel igyekeztek berendezni, s a magántulajdonra épülő társadalmi formációt támogatták. A jog- és gazdasági-liberális elveket valló Német Néppárt (DVP) balszárnya a nemzeti-liberális hagyományokhoz kötődött. A társadalmi változások és a radikális szárny-pártok előretörése meggyorsította a szervezett liberalizmus bukását. A szocializmus erői is megosztottak maradtak. Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD) alkotmányos elve szintén a polgári-demokratikus köztársaság volt, de a társadalmi rendszer rögzítése nélkül és olyan formában, amely a kapitalizmus meghaladása érdekében nyitva hagyja a társadalmi rendszer törvényhozói átalakítását. Németország Független Szociáldemokrata Pártja (USPD) alkotmányos célja a társadalom szocialista irányú változásaira irányult, olyan radikális-demokrata politikai rendszerre, ahol az államforma – parlamenti demokrácia vagy tanácsrendszer – a szociális alkotmányozás funkciójává válna. Németország Kommunista Pártja (KPD) elutasította a részvételt az első választásokon és csak 1920-ban jutott be a Reichstagba. Az 1919 tavaszi véres harcok után szakított az SPD-vel, mert szerinte az annyi kompromisszumot tett a konzervatív erőknek, hogy hívei elfordultak tőle és súlyos szavazatvesztéssel

szenvedett az 1920. júniusi első Reichstag-választásokon. Jóllehet az USPD rövidtávon profitált e vereségekből, néhány éven belül felőrlődött a két pólus között. A politikai katolicizmust a Centrupárt (Z) és bajorországi szervezete, a Bajor Néppárt (BVP) képviselte, amely vallási jellegének köszönhetően valamennyi néprétegből szerzett választókat.

A weimari köztársaság indulására kedvezőtlen körülmények nyomták rá bélyegüket. Nehéz külső feltételnek bizonyult a nemzetet sokkoló háborús vereség, majd a háború következményének terhei, amelyek a monarchia helyett a köztársaságot sújtották. Ide tartozott a megalázó békeszerződésekkel kifejtett külpolitikai nyomás és a győztesek oktalansága, s végül az infláció minden problémájával s a polgárság széles köreinek gazdasági lesüllyedése. A külső feltételektől szintén nem teljesen független belső indulási feltételek közé tartoztak a háborús vereség terhei, a nemzeti becsületet sértő német háborús felelősség megállapítása a versailles-i szerződésben. Ráadásul a pártok közötti szűk konszenzust nem a köztársasági alkotmány, hanem a versailles-i béke revíziója alkotta.

Az alkotmány végül kompromisszum műve lett. Elterő rendelkezések álltak egymás mellett anélkül, hogy tartalmilag kapcsolatban álltak volna egymással, amely megfelelt az adott helyzetnek. Ilyenek voltak a gazdasági és társadalmi rendszer hitvallásai a magántulajdon biztosításával együtt, a képviseleti- és közvetlen népszavazási-demokratikus, valamint autoritativ elemek egymásmellettiisége. Népszuverenítésra épülő demokratikus köztársaság, elnöki parlamenti kormányzati rendszer és az egységesítő szövetségi állam elvei keveredtek egymással. A „*nyitott politikai forma*” az alkotmányosság talaján lehetővé tette az egymással rivalizáló, s az alapkérdésekben eltérő nézeteket valló politikai erőknél, hogy a kompromisszumokkal szakítva gyökeres változásokra törekedjenek.

Az 1919. augusztus 11-én Friedrich Ebert által aláírt weimari birodalmi alkotmánnyal Németország – évszázados monarchista hagyományával szakítva – parlamenti köztársaság lett, amelyben „*minden hatalom a népé*”. Az erős polgári-liberális és keresztény-katolikus jegyeket mutató alkotmányban megállapították, hogy a Reichstag-képviselőket négy évre az „*általános, egyenlő, közvetlen és titkos választással a 20 éven felüli férfiak és nők a képviseleti választási rendszer elvei szerint választják*”. Ezáltal a parlament a német történelemben először a politika meghatározója lett. A birodalmi kancellárnak és a minisztereknek hivataluk ellátásához a Reichstag bizalmára volt szükségük.

Friedrich Ebert

A birodalmi elnököt – az Egyesült Államok elnökéhez hasonlóan – hét évre a nép választotta, de nem volt kormányfő. A francia köztársaság elnökéhez hasonlóan a parlament bizalmától függő kormányt az elnök hagyta jóvá. A weimari alkotmány – különösen a 48. cikkely révén – erős elnöki hatalmi pozíciót, egyfajta „*tartalékszászár*” formát hozott létre, aki a sürgősségi rendeletekkel kormányzó kancellárral együtt „*sürgősségi esetben*” kizárhatta a parlamentet a politikai akaratképzésből. A 48. cikkely szerint a birodalmi elnök átmenetileg teljesen vagy részlegesen hatályon kívül helyezhette a személyiség szabadságát, a lakás sérthetetlenségét, a postátitkot, a véleménynyilvánítás szabadságát, a gyülekezési szabadságot, az egyesületi szabadságot és a magántulajdon védelmét biztosító cikkelyeket. A Reichstag a sürgősségi rendeleteket ellenlépésként ugyan hatályon kívül helyezhette, de ekkor a birodalmi elnök a Reichstag feloszlatásával fenyegetőzhetett. A birodalmi elnök volt a végrehajtó és a katonai hatalom feje, valamint a köztisztviselők „*főnöke*”.

A birodalmi elnök közvetlen választásával létrehozott parlamentellenes, népszavazásos ellensúlyt még inkább aláhúzta a referendum (az ún. néphaj és népdöntés) lehetősége. A választópolgár ugyan konkrét ügyekről dönthetett, az eljárások azonban fokozták a politikai érzelmeket és így erősítették a politikai rendszer instabilitását, hiszen a súlyok nem egyértelműen oszlottak meg a parlament, a birodalmi elnök és a népi referendum elemei között.

A weimari köztársaság szövetségi államként jött létre, amelynek központi kialakításával szemben mindenekelőtt a Rajna-vidéken és Bajorországban szeparatista törekvések jelentkezhettek. A birodalom és a szövetségi államok viszonyában tartós konfliktus alakult

ki, mivel a császárság egykori államai, királyságai, nagyhercegségei és fejedelemségei korábbi nagyságukban köztársasági formát öltöttek. Elsősorban a birodalom lakosainak háromötödét magába foglaló s a német birodalmat megalakító Poroszország dominanciája lett állandó probléma, amelyet nem sikerült feloldani.

A császárság és a weimari köztársaság közötti változásokat főként a választójog és a választási törvények fejezték ki: mindenekelőtt a női választójog bevezetése, a porosz háromosztályos választási rendszer megszüntetése és a többségi választási rendszerre cserélése, amely a konzervatív pártokat részesítette előnyben. Paradox módon éppen a tiszta képviseleti választási rendszer járult hozzá a pártrendszer szétforgácsoltságának növekedéséhez.

A demokratikus kormányzás első német kísérletét folyamatos bel- és külpolitikai terhelések érték. Kezdetből „árulás”, „forradalom”, „tördőféslegenda”, „Versailles” rágalmai gátolták saját, demokratikus identitásának megteremtésében. A weimari köztársaság 1933-ban voltaképpen saját alkotmányos keretei közepette csúszott át diktatúrába.

A versailles-i békeszerződés (1919)

A pártonkívüli Ulrich Brockdorff-Rantzau gróf külügyminiszter vezette német delegációt befejezett tények elé állították. A tárgyalásokba való előzetes bevonásuk nélkül 1919. május 7-én Versailles-ban átnyújtották nekik a kész szerződést. A győztesek a szöveg szóbeli tárgyalását nem engedélyezték, az írásbeli német ellenjavaslatok pedig csak részleges eredménnyel jártak.

A nyugati határon Elzász-Lotaringia Franciaországhoz, Eupen-Malmedy kerületek és Moresnet területe Belgiumhoz, északon Észak-Schleswig pedig Dániához került. A keleti és délkeleti részen a független lengyel állam helyreállítása és szabad tengeri kijárási érdekében Lengyelország megkapta Posent, Felső-Sziléziát és Nyugat-Poroszországot, amelyet folyosóval választották el Kelet-Poroszországtól. Danzig a Népszövetség védelme alatt „szabad város” lett, s besorolták a lengyel vámterületbe. A megalakuló Csehszlovákia megkapta a hlučini körzetet. A Memel-vidéket 1923 januárjában Litvánia szállta meg és autonóm tartományként bekebelezte. Németországtól összesen 70,5 ezer négyzetkilométernyi területet (összterületének 13%-át) csatoltak el, ahol 6,4 millió lakos (összlakossága 10%-a) élt.

forradalom okozta az összeomlást: a haza bizonyos mértékben hátulról ledöfte a frontot. 1919 novemberében a nemzetgyűlés vizsgálóbizottsága előtt tett tanúvallomásában maga Hindenburg is a legenda szószólója lett, amely később széles körben elterjedt. A háború azonban katonailag már jóval a forradalom kitörése előtt elveszett.

Pénzügyi politika és a gazdaság fejlődése

A weimari alkotmány és a versailles-i szerződés meghúzta azokat a bel- és külpolitikai kereteket, amelyeken belül a köztársaság számos súlyos problémája megoldásra várt. A köztársaság rendkívüli pénzeszközöket igényelt a 132 milliárd aranymárka jóvátétel kezelésére, a békeszerződés előírásainak teljesítésére, valamint az új állam és szociálpolitikájának kiépítésére. Erzberger pénzügyminiszter 1919–1920. évi adóreformja értelmében a birodalom az adók 39%-át, a tartományok 23%-át, a községek 38%-át kapták. Az infláció ellenére, szinte teljes foglalkoztatottság mellett megélénkült a béketermelés, s enyhén javult az általános életszínvonal. A vállalkozói szövetségek, a szakszervezetek és az állam hallgatólagosan tudomásul vette a háborút követő inflációt, mivel az 1921 közepéig tartó gazdasági fellendülés alapját alkotta. Az ipar kedvező munkabérek mellett termelhetett és versenyképpessé vált a nemzetközi piacon. Az állami megbízások is – többek között a vasutaknál – fellendítették a gazdaságot, jóllehet növelték az államadósságot. 1920 márciusa és 1921 júliusa között amerikai spekulációs tőke áramlott az országba, mivel a német valuta és dollár átváltási árfolyama stabilan 60 márka körül mozgott. A gazdasági fellendülés azonban két feltételhez kapcsolódott: ellenőrzés alatt kellett tartani az inflációt, s a jóvátételeknek megfizethetőnek kellett maradniuk.

Politikai szélsőségek és erkölcsi elvadás

Mivel a köztársaság ellenfelei a politikai jobboldalon és a baloldalon álltak, a Reichswehr magatartása döntőnek bizonyult. A Kapp-puccs (1920. március) napjaiban a hadsereg megtagadta a beavatkozást a kormányellenes lázadókka szemben, de nem vett részt az 1923. évi bajorországi államcsínytervekben. A szabadcsapatokkal együttműködve azonban fellépett a kommunista törekvések ellen, ezért a tübingiai és szászországi baloldali kormányok – ahol 1923-ban „*proletár századok*” alakultak – a birodalmi végrehajtó hatalom áldozatául estek. Ugyanakkor a Reichswehr nem avatkozott be Bajorországgal szemben, ahol a kormány és a hadsereg nyíltan ellenszegült a birodalmi hatalomnak. Az első világháború utáni német politika világos tendenciája volt, hogy a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a hadsereg konzervatív erői jobban tolerálták a jobboldali politikai akciókat, mint a baloldali politikai köröket.

Az első kihívás baloldaltól érkezett. Az 1918. novemberi forradalom lefékezése súlyosan megterhelte a többségi szociáldemokraták és a független szociáldemokraták, illetve a tanácsmozgalom radikális részeinek viszonyát. A berlini karácsonyi harcok, a

függetlenek kiválása a kormányból, Németország Kommunista Pártjának megalakítása, az 1919. január eleji véres berlini harcok, Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolása a forradalom új szakaszát indította el. A következő hetekben a radikalizálódott tanácsmozgalom részt követelt a hatalomból és sürgette a szénbányászat mielőbbi szocializálását. A Ruhr-vidéki, közép-németországi és bajorországi felkelésekre – ahol tanácsköztársaságok alakultak – a központi kormány a szabadcsapatok és a Reichswehr rendkívül brutális bevetésével válaszolt.

A Bajor Tanácsköztársaság az egész Német Birodalomra kiterjedő 1918. novemberi forradalom utóhatásaként, viszonylag önálló eseményeként jött létre. 1918. november 7-én III. Lajos bajor király lemondásával megdőlt a Bajorországban 1180 óta uralkodó Wittelsbach nemesi család uralma. Az USPD-hez tartozó Kurt Eisner kikiáltotta a Szabad Bajor Népállamot, s a gyorsan megalakuló munkás-, paraszt és katonatanács a bajor köztársaság első miniszterelnökének választotta. Az új, általános választójog alapján megtartott 1919. január 12-i választásokon azonban az USPD vereséget szenvedett. Eisnert a lemondását bejelentő nyilatkozata előtt február 21-én szélsőjobboldali merénylet meggyilkolta. Ideiglenes kormányként Ernst Niekisch (SPD, majd USPD) vezetésével megalakult a „*bajor köztársaság központi tanácsa*”.

Birodalom szerte mindinkább kiéleződtek a tanácsrendszer és a parlamenti rendszer híveinek összecsapásai. A Gustav Noske birodalmi védelmi miniszter (SPD) által szervezett köztársaság- és forradalomellenes szabadcsapatok fellépései több ezer halálos áldozatot követeltek.

A bajor tartományi gyűlés március 17-én a parlamenti rendszer hívét, Johannes Hoffmant (SPD) választotta miniszterelnöknek. Kormányára ellen április 7-étől viszonylag rövid egymásutánban különféle színű tanácsköztársaságok alakultak, ezért Bambergbe vonult vissza. Előbb (április 7.) a schwabingi irodalmárok – Ernst Toller anarchista költő és Erich Mühsam újságíró, valamint Gustav Landauer pártunkívüli anarchista filozófus – kiáltották ki a Bajor Tanácsköztársaságot. Bejelentették a sajtó szocializálását, Vörös Hadsereg és forradalmi bíróság felállítását. A bambergi kormány egy hét múlva ellenük szerveződő puccskísérletét sikeresen leverték.

Ennek reakciójaként, a munkás- és katonatanácsok a müncheni Hofbräuhausban még a harcok idején kikiáltották a második, Kommunista Tanácsköztársaságot. A törvényhozó és végrehajtó hatalmat a kommunista Eugen Leviné vezette tizenöt fős Akcióbizottság, illetve a négyfős Végrehajtó Tanács gyakorolta. A bajor tanácskormány a szovjet-orosz vezetésű nemzetközi forradalom részének tekintette magát, amely a Magyar Tanácsköztársasággal és az Ausztriában érlelődő forradalmi változásokkal együtt törekedett forradalmi céljai elérésére. Felvették a kapcsolatot Leninnel is, de a polgárháborúba süllyedt ország katonai segítsége illuzórikus volt.

A bajor tanácsköztársaság 6–10.000 fős Vörös Hadserege kezdetben sikeresen ellenállt a porosz és württembergi csapatokból és a szabadcsapatokból álló, 35 ezer fős ellenforradalmi, „*fehér*” csapatoknak, de a túlerővel szemben végül elbukott. Az ellenforradalmi terror 1919. május 3-áig közel ezer áldozatot követelt.

Az 1920. márciusi Kapp-puccs pedig monarchista restaurációval fenyegetett. A versailles-i szerződés katonai előírásai értelmében a német hadsereget százezer főre

kellett csökkenteni, s az intézkedés többszázezer katonát és több mint húszezer aktív, hivatásos tisztet érintett. Ezek feloszlításuk ellen védekezve különböző, ún. szabadcsapatokba verődtek össze. Különösen éles gyűlölettel viseltetett a kormány ellen Ehrhardt tengerész-brigádja és az ún. baltikumiaiak, akiknek a Baltikumban letelepedést ígértek, amely a háborús vereség után megíúsult. 1919–1920 telén sűrűsödtek a jelek, hogy az aktivizálódó jobboldali körök, amelyek a szabadcsapatok vezetőivel és a Reichswehr parancsnokaival szövetkeztek, nem tűrik tovább ellenállás nélkül politikai és társadalmi pozícióik elvesztését. A kör vezetője Wolfgang Kapp tábornok, königsbergi általános mezőgazdasági igazgató volt, akit Lüttwitz tábornok, a Reichswehr egyik Berlinben állomásozó csoportjának vezetője támogatott.

Az 1920. március 12–13-án éjjel Berlinbe vonuló összeesküvők elől a birodalmi kormány – mivel a berlini Reichswehr cserben hagyta – ismét elhagyta Berlint. De Kapp, az új „*birodalmi kancellár*” nem tudott mit kezdeni a hirtelen ölébe pottyant hatalommal. Mivel a birodalmi kormány nem volt hajlandó tárgyalni vele, s Berlint megbénította a közüzemek általános sztrájkja és a munkásság radikális erői a rajna-vesztfáliai iparvidéken és Szászországban fegyveres ellenállás szerveztek, négy nap után nem maradt más választása, mint hogy kinyilvánítsa „*visszalépését*”, és Svédországba menekült.

A munkásságban a puccskísérlet hallatlan felindulást váltott ki, s a Ruhr-vidéken munkásfelkelés tört ki. Ezt végül is 1920. március–áprilisban erős Reichswehr-egységekkel verték le. Mivel a Reichswehr és a biztonsági rendőrség operációi a demilitarizált övezetre is kiterjedtek, Franciaországnak alkalmat kínált Frankfurt, Darmstadt és a majnai körzet részeinek átmeneti megszállására.

Közép-Németországban a szászországi és türingiai, kommunista befolyás alatt álló munkáscsapatokat 1921. március második felében formális háborúban szintén a Reichswehrtől és diákságból toborzott egységek verték le. E szintéren is mindkét részről súlyos atrocitások történtek.

Az események erősen csorbították a birodalmi kormány tekintélyét. Noske véderő-minisztert saját pártbeli kollégái mondatták le, mivel túlságosan nagy bizalommal viseltetett a tábornokok iránt és a Reichswehr csődöt vallott az Ehrhardt-brigád ellen. A hadvezetés főnöke Seeckt lett, aki megkezdte a Reichswehr „*depolitizálási*” programjának végrehajtását. Eszerint a pártok feletti hadsereg távol tartja magát a politikától.

A politikai gyilkosságok és az erkölcsi elvadás miatt ezek az évek a weimari köztársaság egyik legsötétebb fejezetét alkották. A belpolitikai légkör 1919–1923 között olyan hőfokra hágott, s a kölcsönös politikai gyűlölet olyan mértéktelenné vált, hogy bizonyos politikai körök a politikai ellenfél elleni harcban minden eszközt, még az orvgyilkosságot is megengedhetőnek vélték. A különféle titkos szervezetek aktív tevékenységével egyidejűleg a német igazságszolgáltatás is csődöt vallott, mert nem tekintette feladatának a köztársaság politikusainak és berendezkedésének védelmét, hanem a szélsőjobboldali vádlottakat felmentette, illetve minimális szabadság- vagy pénzbüntetésre ítélte.

Jóvátételi problémák, a Ruhr-vidék megszállása, pénzreform

A fiatal köztársaság számára a legnagyobb megterhelést a gazdasági nehézségek okozták. A győztes hatalmak jóvátételi követelései tovább növelték az inflációt. Hosszú előkészítés után a szövetségesek 1921. január 29-én Párizsban a weimari köztársaságot 1921 májusától 226 milliárd aranymárka jóvátételre kötelezték, amelyet 42 év alatt, kezdetben évi két, majd hat milliárd márkás részletekben kell törlesztenie. További fizetésként elkobozták az éves német kivitel értékének 12%-át (megközelítően 1–2 milliárd aranymárka). A jóvátételek 52%-át Franciaország, 22-t Anglia, 10-et Olaszország, 8-at Belgium kapta; a fennmaradó 8%-on a többi háborús ellenfél osztozott.

A párizsi jóvátételi határozatok sokkolták a német közvéleményt és a konzervatív és szélsőjobboldali erők malmára hajtották a vizet. Fehrenbach kormánya a követeléseket elfogadhatatlannak és teljesíthetetlennek nyilvánította. A londoni jóvátételi konferencia 1921. március 31-én négy napos ultimátumában a követelések elfogadását vagy ellen-javaslatok betérjesztését sürgette. Az 50 milliárd aranymárkás német jóvátételi ajánlat elutasítása után a szövetséges csapatok március 8-án megkezdték az úgynevezett „szankciós városok” (Düsseldorf, Duisburg és Ruhrort) elfoglalását.

Németországban többhetes kormányválság kezdődött. Közép-Németországban és Hamburgban a kommunista párt vezetésével munkásfelkelések törtek ki. Lengyel szabadcsapatok – a francia megszállók hallgatólágos jóváhagyásával – 1921. május 2-án benyomultak Felső-Sziléziába, ahol a március 20-i népszavazáson 60 százalékos többséggel a Németországnál maradás mellett döntöttek. A német szabadcsapatok ugyan kiűzték a betolakodókat, a Népszövetség határozata azonban mégis Lengyelországnak ítélte a területet, amely újabb elkeseredést váltott ki Németországban. A Fehrenbach-kormány nem kívánt felelősséget vállalni a jóvátételi kötelezettségekkel, ezért május 4-én lemondott.

Időközben a Jóvátételi Bizottság 1921. április-májusban ülésező második londoni konferenciája 132 milliárd aranymárkában állapította meg a német jóvátételek összegét, s évi 2 milliárdos részlet, s éves exportértéke 26 százalékának fizetésére kötelezték. 1921. május 5-én Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Belgium és Japán ultimátumot intézett Németországhoz, hogy *„még mindig hátralékban van a versailles-i szerződés értelmében ráháruló kötelezettségei teljesítésével”,* nevezetesen a lefegyverzéssel, a jóvátételi fizetéssel és a háborús bűnösök elítélésével. A német kormánynak hat napon belül nyilatkoznia kellett az ultimátum feltételeinek elfogadásáról, ellenkező esetben a Ruhr-vidék megszállásával fenyegetőztek, amely addig tart, ameddig Németország a jóvátételi fizetéssel hátralékban van.

Az újjáalakuló koalíciós Wirth-kormány és a Birodalmi Gyűlés az ultimátumot annak lejárta előtt egy nappal elfogadta. A birodalmi kormány szemszögéből a londoni határozatok messze meghaladták a német gazdaság teljesítőképességét és a német állam fizetőképességét. Ezért a német kormány 1921–1922-ben állandóan fizetési haladékokat kért és a pénzfizetések áruszállításokra változtatását sürgette az állami

eladósodás és az infláció kordában tartása érdekében. A francia kormány pedig e lépéseket a fizetési kötelezettségek alóli kibúvás kísérleteinek tekintette.

A birodalom súlyos gazdasági és pénzügyi problémái (az arany- és devizatartalékok kimerülése, állami eladósodás, infláció) miatt a szövetségesek 1922 augusztusában átmenetileg lemondtak a pénzügyi fizetésekről. Ellentételezésként azonban az áruszállítások és szénzállítmányok növelését követelték. Novemberben a német pénzügyi helyzetről tanácskozó nemzetközi szakértői konferencián Németország 3–4 évi fizetési haladékot kért. Poincaré francia miniszterelnök azonban elutasította a kérést és behajtással fenyegetőzött. A szövetséges jóvátételi bizottság december 26-i ülésén egyhangúan német szállítási hátralékot állapítottak meg, s az angol szavazat ellenére kimondták, hogy ezzel Németország megsértette a versailles-i szerződést. Franciaország azonnal területi szankciókat követelt. Az amerikai közvetítési javaslat meghíúsulása után 1923. január 9-én a jóvátételi bizottság többsége megállapította a német szénzállítmányok szándékos visszatartását. Egy nappal később bejelentették a birodalmi kormánynak, hogy francia–belga–olasz mérnökbizottságot állítanak fel a széntermelés ellenőrzésére, amely az ehhez „szükséges csapatok” védelme alatt állnak. 1923. január 11-én öt francia és egy belga hadosztály (60 ezer katonával) bevonult Essenbe és Gelsenkirchenbe, majd a megszállást Bochumra és Dortmundtól keletre is kiterjesztették. Az inváziós csapatok felügyelték a fa és a szén elszállítását.

A gazdasági zálogszerzés e lépésére a német kormány – a brit távolmaradást érzékelve – február 13-án a passzív ellenállás mellett döntött. A passzív ellenállást helyenként szélsőjobboldali szabotázscsoportok atrocitásai kísérték, amelyekre a franciák rögtönítélő katonai bíróságaik halálos ítéleteivel válaszoltak. A zűrzavaros helyzetet tovább súlyosbította, hogy a kormánynak kellett fizetnie a munkások és az alkalmazottak bérét, miután ő szólította fel munkabeszüntetésre őket.

A kamatfizetésekkel és adósságtörlesztésekkel súlyosan megterhelt költségvetést tovább rontotta a Ruhr-vidéki termelés kiesése és a területről kiutasítottak támogatása. Mivel az árlavinát többé már nem lehetett a rendes költségvetésből finanszírozni, a kormány mind nagyobb jegybanki kölcsönökkel és mind gyakoribb bankópréssel igyekezett úrrá lenni a helyzeten. A vágató infláció 1923. júniustól hiperinflációba csapott át. Az infláció nyertesei azok az adósok voltak, akik tartozásaikat értéktelen pénzzel fizették vissza; elsősorban a parasztok, akik megszabadultak háború előtti adósságaiktól, és az állam, amely polgárai háborús kölcsöneit gyorsan kiegyenlítette. Az infláció vesztesei azok a hitelezők voltak, akik a kölcsönadott „jó” pénzükért most értéktelen pénzt kaptak vissza, valamint a fix fizetésűek (munkavállalók, nyugdíjasok, albérlők, bérbevevők, és a takarékkönyvek tulajdonosai), akik egyre kevesebbet vásárolhattak pénzükért.

Mivel a Ruhr-vidéki megszállás elleni harc gazdasági összeomláshoz vezetett, Wilhelm Cuno kancellár 1923. augusztus 12-én lemondott. A német néppárti Gustav Stresemann nagykoalíciós (SPD–DDP–Z–DVP) kabinetje szeptember végén felfüggesztette a passzív ellenállást és november 15-én pénzreformot hirdetett meg. Egy billió inflációs papírmárkáért egy ún. „járadékmárkát” (*Rentenmark*) adtak, s 4,2 járadékmárkát egy dollárért. Az átmeneti fizetőeszköznek használt Rentenmark-ot gyorsan elfogadták fizetési- és értékmegőrző pénznemnek, s jó feltételeket teremtett a

konstruktív jóvátételi tárgyalásokhoz is. Majd 1924. augusztus 30-án – közvetlenül a Dawes-terv hatályba lépése előtt – váltották fel az aranyfedezetű és a nemzetközi fizetési forgalomban teljesen konvertibilis birodalmi márkával (*Reichsmark*).

Diktatúra Bajorországban, „német október”, széparatista mozgalmak

A passzív ellenállás félbeszakítása csalódást okozott a jobboldali körökben. A szélsőjobboldali beállítottságú bajor kormánynak pedig alkalmat teremtett a weimari köztársaság elleni fellépésre, mert nem nyugodott bele a weimari alkotmányban a bajor szuverenitást korlátozó rendelkezéseibe, s a bismarcki alkotmányhoz hasonló, lazább kötelékre törekedett.

Az alkotmány 48. paragrafusának 4. cikkelyére hivatkozva – amely lehetővé tette valamely tartományi kormányban is, hogy kivételes állapotot hirdessen ki – kivételes állapotot rendeltek el Bajorországban és Gustav von Kahr korábbi miniszterelnököt „különleges általános állami megbízottnak” nevezték ki, s felruházták a végrehajtó hatalommal. A bajorországi jobboldali diktatúra felségárulási kísérletére Ebert birodalmi elnök azonnal kivételes állapotot rendelt el egész Németországban. Von Kahr, von Lossow, a Reichswehr bajorországi parancsnoka és von Seißer bajor rendőrpapcsnok triumvirátusa nemzeti diktatúrára törekedett, s példaképük az olasz fasiszták 1922. október 28-i sikeres „római menetelése” volt. Amikor a birodalmi Reichswehr-miniszter 1923 októberében felmentette Lossow-vot, Kahr a tábornokot bajor tartományi parancsnoknak nevezte ki, s rendelkezésére bocsátotta a Reichswehr Bajorországban állomásozó 7. hadosztályát. Válaszlépésként a birodalomnak be kellett volna avatkoznia Bajorországban, de Seeckt tábornok, a vezérkart helyettesítő „csapathivatal” főnöke megakadályozta, hivatalosan azzal a jelszóval, hogy a Reichswehr nem lö a Reichswehrre. Nem hivatalosan azonban szimpatizált a triumvirátussal.

A másik oldalon pedig a kommunista vezetésű „német októbernek” Szászországból és Tübingiából kellett volna kiindulnia, ahol a kommunisták beléptek a szociáldemokraták által vezetett tartományi kormányokba. A kommunista „proletár századok” másik funkcióját abban látták, hogy megállítsák a bajor szélsőjobboldaliak esetleges „berlini menetelését”. A birodalmi elnök azonban Szászország (1923. október 29.) és Tübingia (november 6.) ellen birodalmi beavatkozást rendelt el, s a tartományokba Reichswehr-csapatok vonultak be. A „német októbert” a KPD azonban már előtte lefújta, elkerülendő az elszigetelt kommunista akciók kudarcát.

Konrad Adenauer kölni főpolgármester már 1919. február 1-jére Kölnbe hívta a nemzetgyűlés és a porosz tartományi gyűlés képviselőit, valamint több mint 60 polgármestert, hogy megalakítsák a Rajnai Köztársaságot. Poroszországot „Európa rossz szellemének” tekintette, amelyet „háborúpárti, lelkiismeretlen katonai kaszt és a junkerek vezetnek.” Ezért megengedhetetlen a német szövetségi államok feletti hegemóniájának továbbélése. Poroszországot fel kell osztani és annak nyugati szövetségi államait Nyugatnémet Köztársaságba tömöríteni, amely azonban a Német Birodalom államszövetségében maradna. Két pontos határozatban rögzítették, hogy a

Rajna-vidék és lakossága politikai önrendelkezési joggal rendelkezik. A Rajnai, illetve Nyugatnémet Köztársaság kikiáltását átmeneti megoldásnak tekintették a porosz állam felosztásának esetére.

Később számos városban és községben különböző céllal szeparatista mozgalmak jöttek létre. 1919. június 1-jén Hans Adam Dorten, egykori düsseldorfi államügyész Wiesbadenben önálló Rajnai Köztársaságot kiáltott ki, amely pfalzi területeket is érintett. Erőszakmentes puccskísérletekre került sor Mainzban, Speyerben és más városokban, amelyek azonban dilettáns szervezettségük és a lakosság elutasítása miatt rövid idő alatt kudarcot vallottak. Dorten ellen a lipcsei birodalmi bíróság időközben felség- és hazaárulás vádjával letartóztatási parancsot adott ki, amelyet azonban a francia megszállási területen nem lehetett végrehajtani. Dorten 1922 januárjában Boppardban megalakította a Rajnai Népegyesülést, amelynek elnöke a Bertram Kastert kölni esperes lett. A pártok és politikusok a hazaárulás vádja miatt távol maradtak az egyesülettől, amely a nép körében így meglehetősen észrevétlen tevékenységet folytatott. Agitációja és egyéb tevékenysége a francia támogatástól függött.

1923. augusztus közepén Koblenzben, az akkori porosz rajnai provincia fővárosában különböző szeparatista mozgalmak megalakították az Egyesült Rajnai Mozgalmat, amelynek célja a Rajna-vidék leválasztása Poroszországtól, s francia protektorátus alatt álló Rajnai Köztársaság létrehozása volt.

Október 16-án Eschweilerben kitűzték a Rajnai Köztársaság zöld–fehér–piros zászlaját, toborzó irodát nyitottak és megpróbálták elfoglalni a városházat. A lakosság ellenállása és a belga megszállók nyomása miatt azonban a szeparatisták november 2-án kiszorultak a helységekből. Október 21-én Aachenben kikiáltották a Szabad és Független Rajnai Köztársaságot, s a Rajnai védőcsapatok ezerfős erősítésével november 2-án elfoglalták a városházat. A várost végül csak a belga főmegbízott rendeletére hagyták el, s a városi képviselőtestület hűségnyilatkozatot tett a Német Birodalomhoz tartozásról.

A puccskísérletek a rajnai városokban hasonló minta szerint zajlottak: elfoglalták a helyi közigazgatási épületeket, s elkergették a hivatalnokokat. Kitűzték a rajnai köztársaság zászlaját, s az új közigazgatás röplapokon értesítette a lakosságot a megváltozott viszonyokról. A birodalmi kormány tehetetlen volt, mivel a demilitarizált övezetbe nem küldhetett csapatokat. Duisburgban október 22-étől öt héten keresztül tartották magukat. A szeparatisták október 23-án Koblenzben francia katonai támogatással elfoglalták a kastélyt. Tirard, a rajna-vidéki francia katonai főmegbízott elismerte a Rajnai Köztársaság kormányát, amelynek miniszterelnöke Josef F. Matthes szerkesztő lett. Az új kormány alapján a francia megszállók pénzügyi támogatására és a katonailag kiképzetlen Rajnai védőcsapatok védelmére szorult, amely nagyrészt a területről kiutasítottakból szerveződött. Papírpénzt bocsátottak ki s végül rekvirálásokat rendeltek el. A Rajna-vidéket az erőszak és a káosz hatotta át. November elején fosztogatók jelentek meg a környéken. Mindenütt élelmiszert, járműveket és alkoholos italokat foglaltak le. November 14-én Bad Honnefben is kikiáltották a rajnai köztársaságot.

A környék lakossága nyílt ellenállással válaszolt ezekre az akciókra, s közel négyezer ember állt fegyverben. November közepére leverték a szeparatistákat. Mozgalmuk a

lakosság ellenállása mellett részben Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nyomására omlott össze, amelyek beláthatatlan nemzetközi gazdasági és politikai következményei miatt elutasították a Ruhr-vidék leválasztását Németországtól.

Hitler puccskísérletei 1923-ban

1923 elején az addig viszonylag tartózkodóan viselkedő s a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt élén álló Adolf Hitler úgy vélte, hogy a Ruhr-vidék francia megszállása kapcsán kibontakozó ellenállást felhasználhatja céljaira. A párt taglétszáma ugrásszerűen 55 ezer főre nőtt, s Bajorországban a legaktívabb szélsőjobboldali erővé fejlődött. Az SA szeptemberben már 15 ezer tagot számlált. A három legradikálisabb harci szövetséget egyesítő Német Harci Szövetséget (*Deutscher Kampfbund*) Hitler és Ludendorff vezette. Mussolini Rómába vonulásának mintájára Hitler is többször megkísérelte, hogy a bajor Reichswehr-hadosztályokkal Berlinbe vonuljon, s ott megszerezze a hatalmat.

Első puccskísérletük ürügyét a szociáldemokraták és a szakszervezetek május 1-i ünnepe szolgáltatta volna. Hitler – kommunista puccstervekre hivatkozva – Ernst Röhm közvetítésével fegyvereket kért a bajor Reichswehr parancsnokától, aki azonban elutasította a kérést, mondván, hogy a Reichswehr mindenkire löni fog, aki az utca nyugalmaát megzavarja. A náci trükkkel szerzett fegyvereit pedig visszavitette a laktanyákba.

1923 októberében súlyos konfliktus tört ki a bajor és a birodalmi kormány között. Amikor Ebert birodalmi elnök a szászországi és a tübingiai szocialista-kommunista koalíciós kormányok intézkedései miatt az egész birodalomra kivételes állapotot rendelt el, a bajorok Kahrral az élén ellenálltak. Münchenben így két irányzat létezett, amely egymással ellentétes céllal a Berlinnel való szakításon fáradozott. Hitler attól tartott, hogy elszáll a kedvező pillanat, s november 8-áról 9-ére virradó éjjel újabb puccskísérletével a mozgalom élére akart kerülni. A Bürgerbräukellerben rendezett összejövetelen Hitler új birodalmi kormányt, valamint az általa és Ludendorff tábornok vezette birodalmi direktóriumot kiáltott ki. Kahrt pisztollyal kényszerítette, hogy kijelentse: ő is csatlakozik...A bajor kormányt védőőrizetbe helyezték, ám híveik titokban ellencsapásra készültek. Amikor november 9-én délelőtt Hitler és Ludendorff háromezer főnyi hívével és a szabadcsapatok tagjaival felvonulva bekanyarodott az Odeonplatzra, a von Godin parancsnoksága alatt várakozó bajor rendőrség sortűzzel fogadta őket. A lövöldözés csak egy percig tartott, de tizenhat nemzetiszocialista és három rendőr maradt holtan a kövezeten. A puccskísérlet dicstelen véget ért. Két órával később Röhm is megadta magát. A sebesült Göring Ausztriába menekült. Hitlert november 11-én a Staffel-tó melletti Uffingban tartóztatták le. A bajor 7. hadosztályt ismét besorolták a Reichswehrbe és Seeckt tábornok alá rendelték, aki helyreállította a hadsereg belüli rendet.

A Hitler, Ludendorff és mások ellen indított hazaárulási perben a vádlottak köztársaság-ellenes propagandaszónokat tartottak, s a vádlók szinte védőként viselkedtek. Ludendorffot 1924. április 1-jén felmentették, Hitlert pedig öt év

börtönbüntetésre ítélték, de hat hónap után kilátásba helyezték szabadlábra helyezését. A többi vádlott még enyhébb büntetést kapott. A bíróság elutasította a hazaárulás miatt elítélt osztrák állampolgárságú Hitler Ausztriába történő kiutasítását, mivel annyira „németül gondolkodik és érez”.

Fordulat a köztársaság életében

Az 1923. év fordulópontot hozott a köztársaság életében, mivel végül is sikerült úrrá lenni valamennyi ellenséges erőn: helyreállítani a rendezett viszonyokat, megállítani az inflációt, és stabilizálni a pénzügyet, amely összességében a birodalmi egység megmentését és megőrzését jelentette. A pénzügyi rendbe tételben (szanációban) több személy működött közre. Az infláció leküzdésének terveit a Stresemann vezette nagykoalíciós kormányban Karl Helfferich és a vezető szociáldemokrata pénzügyi politikus, Rudolf Hilferding dolgozta ki. A cselekvés felelősségét Hans Luther birodalmi pénzügyminiszter és későbbi kancellár vállalta magára. Ő kemény pénzügyi politikával (új adók, köztisztviselői leépítés, jövedelemcsökkentés) biztosította az új pénz értékállóságát. Hjalmar Schacht, a Reichsbank későbbi elnöke pedig felügyelte a tervek megvalósítását.

A stabilitás és kihívások évei (1924–1929)

1924 és 1929 között a weimari köztársaságot elkerülték a drámai belpolitikai válságok és az erőszakos puccskísérletek. A megghiúsult „német október” után a kommunisták ismét a legális pártmunkára koncentráltak, jóllehet tovább erősödött ideológiai-politikai függőségük az SZK(b)P-től és a Kommunista Internacionálétól. A szélsőjobboldal a sikertelen „berlini menetelés” után akcióképtelenné vált: Hitler 1924 decemberéig őrizetben ült és könyvét diktálta Rudolf Hessnek, miközben tétlenül kellett szemlélennie az NSDAP széthullását. Bajorországban az 1924. februári sikeres népszavazás eltávolította a politikai színpadról a Kahr–Lossow–Seißer triumvirátust és helyreállította az alkotmányos viszonyokat.

Az 1924. május 4-i Reichstag-választások eredményeire azonban még nem a stabilizálódás, hanem az 1923. évi válság keserű tapasztalatai és a Dawes-terv vitái nyomták rá bélyegüket. A Centrum és bajorországi szervezete (BVP) kivételével az 1920 óta kormányzó pártok megéreztek választóik növekvő elégedetlenségét. Folyamatosan – ezúttal azonban enyhébben – veszített befolyásából az SPD, súlyosabb veszteségek érték azonban a két liberális pártot, s ugrásszerűen megnőtt a német nemzetiek (DNVP) befolyása és nőtt a töredékpártok befolyása.

Az SPD újabb választási veresége hatására ellenzékben maradt. A Centrum-párti Marx kancellár kisebbségi kormánya (Centrum – DDP – DVP) a költségvetést adóemeléssel igyekezett kiegyenlíteni, amelyet a parlamenti ellenzék élesen bírált. Ebert birodalmi elnök ezért októberben ismét feloszlatta a Reichstagot és 1924. december 7-ére új választást írt ki. Ennek eredményei már az általános stabilizáció jegyeit hordozták. A

választások egyértelmű győztese az SPD lett, amelyet a DNVP követett. A polgári középpártok ismét enyhe nyereséget könyvelhettek el. Egyértelmű vereséget szenvedett a KPD, Ludendorff Nemzetiszocialista Szabadságmozgalma és a töredékpártok. A választási eredmények összességében a politikai normalizálódás kezdetét jelezték, s a monarchista DNVP jelentős erejét csökkentette, hogy az egykor nemzeti-liberális – monarchista Német Néppárt (DVP) Stresemann külügyminiszter elnökségével mindinkább elismerte az 1918–1919. évi forradalom eredményeit, jöllehet azokkal nem azonosult feltétel nélkül. A nyugodtabb éveket jelezte, hogy a kormánynak nem kellett alkalmaznia a korlátozott célt szolgáló és csupán gyors megoldást szolgáló „felhatalmazási törvényt” (1919 és 1923 között erre hétszer került sor) és az alkotmány 48. cikkét a politikai nyugtalanságok és államcsínykísérleteket leküzdésére, amelyhez Ebert 1924-ig 136 esetben folyamodott.

A politikai pártok azonban 1923 után is nehezen szánták rá magukat a parlamenti-demokratikus kormányzati formára, vagyis a stabil koalíciós kormányok alakítására, a politikai kompromisszumokra és népszerűtlen döntések felvállalására. Jelentős választási győzelme ellenére az SPD nem volt hajlandó kancellárt állítani, s balszárnyának nyomása alatt állt, amely elutasította a koalíciókötést. A másik oldalon pedig a polgári pártok szintén vonakodtak a szociáldemokratákkal való együttműködéstől, mivel 1923 novemberében kezdeményezésükre buktatták meg Stresemann kancellárt. Ezen túlmenően a baloldali liberális DDP és a monarchista DNVP nem volt hajlandó koalícióra lépni egymással. A DNVP még kormányrészvétel esetén sem adta fel alapvető ellenzéki pozícióját a weimari köztársasággal szemben. A két katolikus párt között feszültséget okozott, hogy a Centrumtól eltérően a BVP nem képviseltette magát valamennyi birodalmi kormányban.

Ezért 1924–1928 között a többszörös kormányátalakítások ellenére nem jöttek létre stabil többséggel rendelkező kormányok, s főként bizonytalan többségű birodalmi kormányok működtek. Az 1925-ben megíúsult széles „*polgári blokk*” kormánykísérletétől eltekintve modellként csak a polgári középpártok kisebbségi kormánya, illetve a Centrumtól a DNVP-ig terjedő „*polgári blokk*” kormánya jöhetett szóba. A kormányok a bel- és külpolitikai kérdésekben váltakozó többséggel működtek, ezért egyfajta távolságtartás alakult ki az illető párt parlamenti frakciója és kormánytagjai között. Az SPD ezért felemás politikai helyzetbe került: ellenzéki pártként állandóan polgári pártokat kellett többségre segítenie, hogy fontos külpolitikai tervek – Dawes-terv, a locarnói szerződések vagy a népszövetségi belépés – ne hiúsuljon meg a DNVP ellenállásán. A stabilizációs években Németországban nem alakult ki a kisebbségben lévő ellenzék és a tartós többségi kormányzás „normális” parlamenti esete, amikor a koalíciós partnerek közös megoldásokat találnak a bel- és külpolitikai kérdésekre. Így a parlamentarizmus tényleges stabilizációjára sem került sor.

Az 1928. május 20-i Reichstag-választások egyértelmű győztese az SPD volt (mandátumainak számát 131-ről 153-ra növelte), amely most már nem tért ki a kormányrészvétel elől. Egyidejűleg azonban világossá vált, hogy a súlyos veszteséget szenvedett DNVP (mandátumai 103-ról 73-ra csökkentek) nem lesz a következő koalíció tagja. Nyugtalanságot váltott ki a polgári középpártok (DDP, Centrum, DVP) jelentős szavazatvesztése, miközben a KPD és a túlnyomórészt gazdasági érdeket

képviselő töredékpártok 51-re növelték mandátumaik számát. A pártapparátusát újra sikeresen felépítő NSDAP ismét 12 képviselői helyet szerzett.

Mivel a BVP elutasította a „*weimari koalícióban*” való részvételt, csak az SPD-től a DVP-ig terjedő nagykoalíció jöhetett szóba. A koalíciós tárgyalások azonban csak 1929. április közepén vezettek eredményre, amikor Hermann Müller kancellárságával megalakult a nagykoalíciós kormány, amelyben a szociáldemokraták a kancellár mellett a belügyminisztert (Carl Severing), a pénzügyminisztert (Rudolf Hilferding) és a munkaügyi minisztert (Rudolf Wissel) is állították, s nagy többséggel rendelkeztek a Reichstagban. A koalícióba azonban egyszerre több szakítási lehetőség is beépült. A szociáldemokrata kormánytagoknak nem volt könnyű sorsuk saját frakciójukban. Miután pártvonalukkal szemben a koalíció kedvéért a kabinetben elhatározták a versailles-i szerződést megkerülő „A” típusú páncélos cirkáló építését, a Reichstagban 1928 novemberében frakciójukkal együtt ellene kellett szavazni. Másrészt a KPD erősödő nyomására a szociáldemokrata kormánytagoknak az öngazolási- és sikerkényszerben hatékonyan kellett képviselniük a munkavállalók szociálpolitikai érdekeit. Ezzel szemben koalíciós partnerként a DVP elsősorban a nagyipar érdekei mellett kötelezte el magát, elnöke, Stresemann legnagyobb sajnálatára, aki fontosnak tartotta a szociális kiegyezést. 1929. október elején bekövetkezett halála után a kabinetben azonnal kiéleződtek a gazdasági és szociálpolitikai viták. A húszas évek második felében a Centrum is jobboldali fordulatot hajtott végre, s az SPD-barát munkavállalói szárnya háttérbe szorult. A párt elnöke 1928 decemberében Ludwig Kaas konzervatív prelátus lett a keresztény szakszervezeti funkcionárius Adam Stegerwald helyett. Feltűnés nélkül a DDP is folyamatosan jobbra csúszott, és szavazatainak aránya 1919 és 1928 között 18,5%-ról 4,9%-ra csökkent.

1929 őszén a német jobboldal – a köztársaság külpolitikai sikereit figyelmen kívül hagyva – a weimari köztársaság történetének legnagyobb politikai propaganda-hadjáratába kezdett, amelyben a Hugenberg által 1928 októbere óta vezetett DNVP először működött együtt Hitler nemzetiszocialista pártjával. A DNVP, a frontkatonák szövetsége (*Stahlhelm*) és az NSDAP Hugenberg finanszírozásával referendumot kezdeményezett a Young-terv ellen. Követelték a háborús felelősséget megállapító 231. cikkely törlését és az egyezmény aláíróit (kancellárt, minisztert, birodalmi megbízottat) magas fogházbüntetéssel fenyegették meg, kivéve Hindenburg birodalmi elnököt, aki a Stahlhelm tiszteletbeli elnöke volt. Az 1929 decemberében megrendezett népszavazáson azonban a Young-terv ellenzői messze elmaradtak a szükséges szavazatszámától, s a tervet a Reichstagban a nagykoalíció 1930 márciusában elfogadta.

A Young-terv elleni kampány fő haszonélvezője a nemzetiszocialista párt lett. Vezetői – az 1923. évi puccsisták – a nemzeti tábor meghatározói lettek, s Bajorországon kívül is bejutottak a „*jobb körökbe*”. Ezért nem volt véletlen, hogy az 1930. évi Reichstag választásokon különösen ott voltak sikeresek, ahol a Young-terv elleni referendumnak sok híve akadt.

Birodalmi elnökcseré (1925)

Ebert birodalmi elnök 1925 februárjában bekövetkezett halálával súlyos veszteség érte a köztársaságot. Korai halálát elhanyagolt vakbél-, illetve hashártyagyulladás okozta, mert bírósági pere miatt halogatta a műtétet. Hivatali ideje alatt ugyanis a polgári törzsasztalok szabad prédája lett, akik „hazaárulással” vádolták. De a munkások is leszédtek róla a keresztvizet, s „munkásárulónak” tekintették. Birodalmi elnökként legfőbb érdeme volt, hogy a weimari köztársaság létrejöttékor közvetített a szociáldemokrata munkásság, a baloldali liberális polgárság és a politikai katolicizmus között, és funkciójában pártoktól független politikát folytatott. Kritikátlan bizalma a „szakemberekben” (tábornokok és köztisztviselők), s keménysége a szélsőbaloldal ellen azonban folyamatosan elszigetelte saját pártjában is.

Ebertet még a Reichstag választotta birodalmi elnöknek. A weimari alkotmány azonban a birodalmi elnök közvetlen választását a népre bízta, amelynek 1925-ben kellett első ízben döntenie. 1925. április 26-án végül a 78 éves Paul von Hindenburg monarchista tábornokot választották birodalmi elnökké. A választási eredmény egyértelművé tette, hogy a köztársaságiak kisebbségbe kerültek. Az átlagos német számára a rendjelekkel kidekorált marsall a dicsőséges múltat emlékeztetett. A német polgárság többsége világosan jobbra fordult, s a császári Németország egykor uralkodó konzervatív és katonai körei erős befolyáshoz jutottak.

Paul von Hindenburg

Hindenburg 1925–1926-ban a weimari alkotmány 45. cikkének kiterjesztésével közvetlenül beavatkozott a külpolitikába, s befolyást szerzett a német népszövetségi delegáció összetételének meghatározására, s közvetlen tárgyalási utasításokat adott. 1925-ben elejtette az SPD által benyújtott törvényjavaslatot az egykori német hercegektől 1918–1919-ben elkobzott vagyonaik visszaadásának és kártalanításának korlátozásáról, jóllehet az alkotmány 153. (2) cikke a közjó érdekében a kártalanítás nélküli kisajátítást is lehetővé tette. A tartományi kormányok és az egyes dinasztiai közötti megállapodások keretében a dinasztiaiak ugyanis visszakapták tulajdonaik és értékeik nagy részét. A jelentős kártalanítások miatt azonban a tartományi kormányok összeütközésbe kerültek parlamentjeikkel. Az állam milliós nagyságrendű tulajdonokat veszített, miközben a pénzügyi és költségvetési szanálás széles társadalmi rétegek rovására történt. Válaszul a KPD – amelyhez az SPD is csatlakozott – 1926 januárjában törvényjavaslatot terjesztett elő, amely a hercegek kártalanítás nélküli kisajátítását követelte. A törvényt népszavazás révén tervezték keresztülvinni. Hindenburg a KPD-nek a hercegek kártalanítás nélküli kisajátítását sürgető javaslatát *„az erkölcs és a jog alapjai ellen irányuló veszélyes vétésnek”* nevezte s az idézetet megtúrta a népszavazás ellenfeleinek plakátjain, amely hivatali hatalommal való visszaélésnek számított. Az 1926. június 20-i népszavazás ugyan nem hozta meg a szükséges szavazatszámot, de a kommunisták mégis sikeresnek tekintették.

1926-ban a belpolitikai stabilitást megzavarta a nemzeti zászló vitája. A fekete–piros–arany köztársasági lobogó ellen ugyanis főleg a külföldön élő nacionalista beállítottságú németek ágáltak. Erre Hindenburg úgy rendelkezett, hogy a német hatóságok Európán kívül és az európai kikötőkben a jövőben a fekete–piros–arany birodalmi szolgálati lobogó mellett a kereskedelmi lobogót (birodalmi színek és a monarchista fekete–fehér–piros a felső belső sarokban) is használják. Alkotmányjogilag a rendelkezés vitatott volt, s tüntetésekre és ellentüntetésekre került sor. A Reichstag megvonta a Luther kancellár vezette polgári kisebbségi kormánytól a bizalmat, amely lemondott, de a lobogórendelet agyonhallgatva továbbra is érvényben maradt.

A világgazdasági válság hatása

1929. október 24-étől a New York-i tőzsde részvényei drámai mértékben zuhantak, amelynek oka a túlzott ipari beruházások és ennek nyomán az áruk túlkínálata volt, amellyel a kereslet nem tudott lépést tartani. A nemzetközi pénz és gazdasági összefonódások miatt az amerikai válság rövidesen a 20. századi világgazdaság legnagyobb válságává bővült. Likviditásuk megőrzése érdekében az amerikai bankok visszakövetelték Európába rövidtávra kihelyezett hiteleiket. Az ipari országokban erőteljesen csökkent a termelés és a foglalkoztatottság, illetve a bérek és az árak. Mivel a piac ún. öngyógyító ereje és a gazdaságpolitikai eszközök egyaránt csődöt mondtak, a nemzetközi tőkés versenygazdaság konjunkturális válsága 1931 közepén mély strukturális válságba csapott át, amelyet nemzetközi méretekben csak a harmincas évek közepére sikerült különböző eszközökkel leküzdeni. Németországban mindez a nemzetiszocialista fegyverkezési politika keretében történt, amely gigantikus

méretű állami eladósodással járt együtt. A nemzetiszocialista diktatúrát nem a világgazdasági válság okozta, de hozzájárult és felgyorsította annak folyamatát.

A válság az Egyesült Államok után Németországot érintette legerőteljesebben, mivel itt az amerikai közép- és hosszú távú hitelek háromnegyedét hosszú távú beruházásokra fordították, s nem tudták visszafizetni azokat. Jóllehet már 1928-ban visszaesett a kereslet, az ipari beruházások azonban 1929-ben is folytatódtak, erősítve a túltermelési kapacitásokat. Rövidesen szinte valamennyi ipari ország tovább növelte behozatali vámjait. Az árutúlkínálat a termelés csökkentéséhez, rövidebb munkaidőhöz és elbocsátásokhoz, illetve cégek összeomlásához vezetett. 1929–1930 telén már több mint hárommillió munkanélküli volt Németországban. A csődök száma 1928–1931 között évente megduplázódott. A csökkenő vásárlóerő, kereslet, termelés és további elbocsátások ördögi köre kiélezte a mezőgazdaság tartós válságát is. Számos kis és középparaszt képtelen volt visszafizetni adósságát. Kényszerárverésekre került sor, amellyel szemben kétségbeesett paraszti tiltakozások alakultak ki.

A nagykoalíció felbomlása – áttérés az elnöki rendszerre (1930)

A tömeges munkanélküliség messze meghaladta a munkanélküli biztosítás lehetőségeit. A kormány költségvetési tárgyalásain kemény összecsapásra került sor a koalíciós partnerek között. Az SPD a munkanélküli hozzájárulás összegét 3,75 százalékban kívánta meghatározni, a DVP pedig annak csökkentését követelte. Az SPD – amely korábban a legvégsőig elment a koalíció fenntartása érdekében – a szociális állam létének veszélyeztetése miatt most elutasította Brüning kancellár kompromisszumos javaslatát, amely ideiglenes elnapolta volna a döntést a munkanélküli hozzájárulás emelése vagy a jogosultság kurtítása ügyében. Az SPD álláspontja alkalmat teremtett a DVP-nek a nagykoalícióból való kilépésre s így az 1928 óta kormányzó szociáldemokrata Müller-kormány 1930. március 27-i felbomlására.

A birodalmi elnök személyes bizalmán alapuló kabinet alakult meg – előzetes koalíciós tárgyalások nélkül – 1930. március végén a Centrum-párti Heinrich Brüning vezetésével. Hindenburg számára Brüning volt a legjobb jelölt, mert jártasságot mutatott pénzügyi kérdésekben. Vele fennállt a Reichstag tolerálásának reménye is, mivel a Centrum állandó összekötő elemnek bizonyult a pártok között.

Heinrich Brüning

Brüning a gazdasági helyzet radikális romlása ellenére a szenvedés útját egyfajta „kalkulált válságkonceptióban”, a deflációs politika folytatásában látta. 1923-hoz hasonlóan az ezzel együtt járó nyomorral kellett bizonyítani a külföldnek a jóvátételi fizetésekre való német alkalmatlanságot. 1931 nyarán elérte, hogy a súlyos német gazdasági helyzetre való tekintettel leállították a jóvátételi fizetéseket. Olyan operációs módszer mellett kötelezte el magát, amelynek fegyelmezett alkalmazása fontosabbnak tűnt számára, mint a páciens élete. Aggodalommal szemlélte az állami kiadásokat, mivel a szükséges nagyságrendű munkateremtési programok összekapcsolódtak a baloldal félelmével is, hogy az állami beavatkozású hitelpolitika ismét inflációt okoz. Ezzel szűkült a kormánypolitika játéktere. Az állami kiadások lefaragása, a magasabb jövedelműek határozottabb megadóztatása, a bérből élők kényszeráldozata átütő erő nélkül maradt a nemzetiszocialista párt 1930. szeptember 14-i földcsuszamlásszerű választási sikerével, a baloldal radikalizálódásával és széles lakossági rétegek megfélemezhetetlen elnyomorodásával szemben. Brüning politikája minden népréteget súlyos áldozatra kényszerített, anélkül, hogy bizalmat ébresztett volna az elrendelt gyógymód iránt.

Ráadásul Hindenburg is elégedetlen volt, hogy Brüning az SA-hoz hasonlóan nem tiltotta be az SPD Birodalmi Lobogó (*Reichsbanner*) elnevezésű félkatonai szervezetét, s az 1932. áprilisi poroszországi választásokon nem lépett fel egy jobboldali kabinet érdekében. A birodalmi elnök nehezményezte azt is, hogy Brüning nem nyújtott be átfogó válságkezelő elképzeléseket a politikailag befolyásos vállalkozók helyzetének

javítására, s a megszüntetett junker nagybirtokosok is panaszkodtak a keleti segélyben részesült új telepésekre.

Mivel a munkanélküliség tovább nőtt, a kormány pótköltségvetési tervezetet fogadott el, amely a munkanélküli hozzájárulást 4,5%-ra emelte a jogosultságok egyidejű csökkentésével, külön adót vetett ki a nőtlenekre, kényszeráldozatra szorította a köztisztviselőket és a közalkalmazottakat. Mivel a Reichstag elutasította az antiszociális program egyes részeit, Brüning az egész tervezetet a birodalmi elnök szükségrendeleteinek formájában léptette életbe. A Reichstag által elutasított törvényjavaslat szükségrendeletté alakítása egyértelműen alkotmány sértő volt. Mivel a parlament az SPD-frakció javaslatára még aznap nagy többséggel elfogadta a brüningi szükségrendelet érvénytelenítését, a birodalmi elnök a 25. cikkely alapján feloszlatta a Reichstagot. A szükségrendeleteket még élesebb fogalmazásban ismét életbe léptették.

Az 1930. szeptember 14-i Reichstag-választások katasztrofális eredménnyel végződtek a demokrácia számára. Az NSDAP – a német parlamentarizmus történetében példátlan módon – 18,3 százalékkal (107 képviselő) az SPD után a második legerősebb frakcióként vonult be a Reichstagba. Ugyan az SPD szavazatai nagymértékben csökkentek, a KPD pedig jelentősen növelte mandátumait, s a munkásság soraiban jelentős baloldali fordulat ment végbe, összességében a baloldali pártok alig erősödtek. Sőt a Centrum és a BVP enyhén növelte befolyását, a töredékpártok részesedése pedig változatlan maradt. Ezzel szemben a Német Demokrata Párt (DDP) és a Német Néppárt (DVP) súlyos veszteséget szenvedett, a német nemzetiek (DNVP) pedig korábbi szavazataik felét szerezték meg. Összességében a nemzeti-konzervatív és liberális, valamint a protestáns közép- és felsőréteghez tartozó választók fordultak a nemzetiszocialisták felé. Különösen erős volt a „régi középosztály”, illetve az ifjú választók és a korábbi nem-választók támogatása. Rövidesen kiderült, hogy Brüning deflációs politikája nem alkalmas a válság megfékezésére, sőt inkább kiélezi azt.

A politikai radikalizmus erősödése

A bankválság, az angol font leértékelése és a deflációpolitikai szükségrendeletek nyomán tovább nőtt a munkanélküliek száma, s 1932-ben átlagban elérte az 5,6 milliót. A regisztráltakon kívül további másfélmillió „láthatatlan” munkanélkülivel számoltak. Drámaian romlott széles lakossági rétegek életszínvonala. Elszegényedésükkel és elnyomorodásukkal párhuzamosan éleződtek a politikai viták. 1931. február 10-én a „nemzeti ellenzék” (DNVP és az NSDAP) a parlamenti ügyrendváltozás ellen tiltakozva kivonult a Reichstagból, mintegy jelzést adva a politikai küzdelmek áthelyeződésének az utcára és a párhelyiségekbe.

Főleg azonban félkatonai szervezeteik erősítették akcióikat: a DNVP-hez tartozott a Franz Seldte magdeburgi gyáros által 1918 végén alapított Acélsisak, a frontkatonák szövetsége (*Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten*) egymillió tagjával. A nemzetiszocialista párt 1921-ben megalakította rohamosztagát (SA), 1925-ben pedig védőosztagát (SS); az SA 1932 elején 420 ezer, az SS hozzávetőlegesen 52 ezer tagot

számlált. A jobboldali pártok paramilitáris szervezetei keresték a lehetőséget a politikai baloldal védelmi szervezeteivel. Hitler 1923. évi puccskísérletére válaszul a szociáldemokrata párt (a DDP és a Centrum részvételével) 1924-ben megalakította a Fekete-sárga-arany Birodalmi Zászló – A demokratikus frontkatonák szövetsége nevű szervezetét, amely szintén egymillió tagot számlált. A kommunista párt a Proletár századok utódjaként 1924-től a Vörös Frontharcos Szövetséggel (*Roter Frontkämpferbund*) rendelkezett, amelynek 1927-ben hozzávetőlegesen 130 ezer tagja volt. Valamennyi szervezet többé-kevésbé egyenruhát viselt és titkos fegyverraktárral rendelkezett.

A politikai erőszak így mindennapos jelenség lett. 1931–1932-ben gyakoriak voltak a véres kimenetelű utcai összecsapások és kocsmai verekedések, főleg a Vörös Frontharcos Szövetség és az SA tagjai között. Néhány városban – különösen vasárnap – szinte polgárháborús körülmények uralkodtak. A rendőrség általában későn érkezett a helyszínre s mindinkább a szélsőjobboldali szervezetekkel szimpatizált.

A poroszországi szociáldemokrata kormány régóta szálka volt a politikai jobboldal szemében. 1931 tavaszán a Stahlhelm népszavazást kezdeményezett a porosz tartományi gyűlés azonnali feloszlatásáért, amelyet a németnemzetiek, a nemzetiszocialisták és a kommunisták is támogattak. Az akció azonban sikertelenül végződött, mert az augusztusi referendumon több millió szavazat hiányzott a tartományi gyűlés feloszlatásához.

1931. október 11-én a nacionalista jobboldal (*NSDAP, DNVP, Stahlhelm, Reichslandbund, Alldeutscher Verband*) Bad Harzburgban konferenciát hívott össze, amelyet – erejüket és összetartozásukat kifejezendő – összekötöttek szervezeteik felvonulásával. A „*harzburgi front*” közös bizalmatlansági indítványt nyújtott be Brüning második kabinetje ellen, új parlamenti választásokat és a szükségrendeletek feloldását sürgette. A bizalmatlansági indítvány – amelyhez a DVP és a KPD is csatlakozott – 1932. november 16-án döntően az SPD ellenszavazatai miatt megghiúsult. A „*harzburgi front*ra” adott válaszként 1931. december közepén a szociáldemokrata párt és szakszervezetei, a Birodalmi Zászló és a munkás-sportszervezetek megalakították a Vasfrontot (*Eiserne Front*), amely határozott, katonás fellépésével igyekezett erőt demonstrálni és az ellenfelet elriasztani a támadástól.

Az 1932. évi birodalmi elnökválasztás és Brüning elbocsátása

1932 elején a gazdasági hanyatlás, a társadalmi elnyomorodás és a politikai polarizáció légkörében került sor a birodalmi elnökválasztásra, amelyen a 85 éves Hindenburg ismét jelöltette magát. 1925-től eltérően azonban most két komoly ellenféllel kellett megmérkőznie: Adolf Hitlerrel, a nemzetiszocialisták Führerével, akit a braunschweigi kormány csak 1932 februárjában juttatott a jelöléshez nélkülözhetetlen német állampolgársághoz, illetve a Stahlhelm ultrakonzervatív szövetségi elnökével, Theodor Duesterberggel. Mellettük indult még Ernst Thälmann, a kommunista párt Führere, valamint néhány töredékpárt képviselője.

Az 1932. április 10-i második fordulóban Hindenburgot 53%-al újraválasztották. Hitler 36,8%-ot, Thälmann pedig 10,2%-ot kapott. Hindenburg azonban csalódottan vette tudomásul, hogy számos konzervatív választó elfordult tőle, s még Seeckt tábornok is Hitler mellett állt ki. Brüning mindinkább elveszítette a birodalmi elnök tanácsadóinak bizalmát, mivel nem hagyta magát bábként irányítani és önálló politikai vonalat követett. Ráadásul az SPD tolerálta politikáját, amely párt e körökben különösen gyűlöletesnek számított. A legnagyobb konfliktusra azonban akkor került sor, amikor Brüning a politikai erőszak fő okainak legyűrésére, több tartomány sürgetésére elérte Hindenburgnál az SA és az SS betiltását, amely 1932. április 13-án lépett életbe. Így a mérleg nyelve enyhén balra billent, de a birodalmi elnök éppen ennek ellenkezőjét várta és környezetében egyidejűleg a köztársasági Birodalmi Zászló szervezet betiltását is sürgették.

A birodalmi elnök körüli kamarilla rövidesen ürügyet talált Brüning menesztésére. Májusban a kancellár a kelet-elbai birtokosoknak további erőteljes pénzügyi segílyt igyekezett folyósítani. A szanálásra alkalmatlan birtokokat az állam felvásárolná vagy elárverezné, a munkanélküliek számára paraszti településeket hozna létre, hogy szociálpolitikailag tehermentesítse a városokat. A kamarilla könnyen rávette Hindenburgot, hogy lépjen fel ezen „*agrárbolsevizmussal*” szemben, aki május 29-én megvonta tőle a 48. cikkely átmeneti kivételes állapotának alkalmazását, ezért a kormánynak le kellett mondania.

A Papen-kormány (1932)

Az 1932. június 1-én hivatalba lépő Franz von Papen kancellár, a katolikus vesztfáliai nemes is Hindenburg személyes tanácsadói közé tartozott, s jó kapcsolatokkal rendelkezett az ipar, a földbirtokosok, a bankok és bürokrácia köreihez. Mivel a Centrum-vezetés ellenére vállalta el a kancellári posztot, kilépett a pártból. A „*bárók kabinetje*” főleg a kelet-elbai nagy-agráriusokat és a hozzá közel álló katonai vezető réteget képviselte. A közvélemény az egyoldalúan összeállított kormányt a Brüning-kabinetnél is alkalmatlanabbnak tekintette a gazdasági válság leküzdésére. Papent a Reichstagban csak a DVP és a DNVP támogatta. Az SPD azonnal felhagyott tolerációs politikájával. A kormány azonban megelőzte bizalmatlansági indítványát, s Hindenburg június 4-én feloszlatta a Reichstagot. Az 1934 szeptemberéig megválasztott Reichstag idő előtti feloszlata Schleicher és Hitler 1932. április 7-i titkos megállapodásának része volt.

Papen intézkedései egyértelműen a munkaadóknak kedveztek. Adójóváírás, állami megbízások, hitelbővítés és 1932. augusztus végén végül 2,5 milliárd márkás beruházási programmal messze meghaladta Brüning gazdasági aktivitását. 1932 júliusában a jóvátételek pozitív értelmű lezárulása, valamint bizonyos kezdeményezések a fegyverkezési egyenjogúság elérésére szintén javították a gazdasági légkört. De Papenből végül is hiányzott az átütőerő, mert bizonyos döntések és fejlemények céljai ellen hatottak. Hatástalan maradt a vállalkozók ösztönzése új

munkások foglalkoztatására, s éles szakszervezet-ellenes irányvonala tovább rontotta a társadalmi békét.

1932 nyarán a német történelem legvéresebb választási küzdelme zajlott. A jobboldal (SA, SS, *Stahlhelm*) és a baloldal (Vörös Frontharcos Szövetség, Birodalmi Zászló) között mind gyakrabban került sor véres összecsapásokra, amelyek 1932. júniusban és júliusban 300 halottat és 1100 sebesültet követeltek.

A poroszországi államcsíny (1932. július 20.)

Papen „új állam” eszméjének elvei a birodalmi kancellár és a porosz miniszterelnök pozíciójának egyesítésére, a kancellárnak a parlamenttől való függetlenítésére és a parlament felett álló arisztokratikus és hivatásrendi összetételű „felsőház” felállítására vonatkoztak, amelynek tagjait a birodalmi elnök nevezi ki. Elképzelései hasonlóságot mutattak a császárság struktúráival, s a tervek végül is a monarchiához való visszatérést jelentették volna.

Az „új állam” felé vezető úton első lépésként a porosz tartományi kormány kikapcsolása szerepelt. Ehhez jó alkalmat kínált, hogy a szociáldemokrata Otto Braun miniszterelnök koalíciós kormánya az 1932. április 24-i porosz tartományi választásokon elveszítette többségét. A nácik és a kommunisták „negatív többsége” minden kormánykombinációt megghiúsított, maguk azonban nem voltak hajlandók átvenni a felelősséget, s a Braun-kabinet ügyvezető kormányként továbbra is hivatalban maradt. A döntési vákuum puccslégkört teremtett.

A „kamarilla” közbenjárására Hindenburg 1932. július 20-án két szükségrendeletet bocsátott ki. Az első felhatalmazta a birodalmi kormányt, hogy a „közrend és közbiztonság helyreállítására” a porosz tartományi kormányt „birodalmi megbízottal” váltsa fel. Papen átvette a porosz miniszterelnök hivatalát, a belügyminiszter pedig a konzervatív pártonkívüli esseni főpolgármester, Franz Bracht lett. Az ostromállapotot elrendelő második rendelet pedig a végrehajtó hatalmat Berlinben és Brandenburgban a Reichswehrre ruházta. A munkásszolidaritás hiánya megakadályozta a szervezett ellenzék fellépését a kísérlet ellen, hogy Poroszországot a birodalmi kormányhoz kösse, amely maga sem rendelkezett többséggel. A Braun-kormány eltávolítása után nagy tisztogatás kezdődött a közigazgatásban, s a szociáldemokrata köztisztviselőket konzervatív, főleg németnemzetiek váltották fel. Az államcsíny nemcsak a köztársaságra, hanem a föderalizmusra is nagy csapást jelentett.

Az államcsíny miatt Poroszország az állami törvényszékhez fordult, amely 1932 októberében a birodalmi megbízottak átmeneti kinevezését megengedhetőnek nyilvánította, ugyanakkor alkotmányértőnek minősítette Poroszország képviselőivel való megbízásukat a Birodalmi Tanácsban. A bírák ítéleteikkel eleget tettek ugyan az elnöki rendszer elvárásainak, kifogásolták azonban a weimari alkotmány 48. cikkelyének elnöki alkalmazását. Az ítélet nem változtatott a Braun-kormány félreállításának tényén, s Poroszország továbbra is a birodalmi kormány ellenőrzése alatt maradt.

Az 1932. évi Reichstag-választások

Az 1932. július 31-i parlamenti választások eredménye újabb keserű vereséget jelentett a szociáldemokraták számára, miközben a kommunisták növelték szavazataik arányát. Az enyhe erősödést felmutató Centrum és bajor szervezete kivételével a polgári középpártok szinte teljesen felőrlődtek. A DNVP is enyhe veszteséget könyvelhetett el.

A választások kimagasló győztese a nemzetiszocialista párt lett. Mivel a kommunisták és a Centrum kivételével különböző mértékben szinte valamennyi párttól csábított el választókat, szavazatarányát és mandátumait csaknem megduplázta: 37,3 százalékot és ezzel 230 képviselői helyet szerzett. Ezzel a legerősebb parlamenti frakciót alkotta, ahol a bevett gyakorlat szerint az elnököt is állította (Hermann Göring). A lakosság nagy részét érintő tartós polarizáció és radikalizálódás, valamint az ügyes és költséges választási küzdelemnek (amelyet túlnyomórészt saját eszközökből, részben pedig a gazdaság támogatásából finanszírozott) köszönhetően a nemzetiszocialisták új választókat szereztek meg. Ezek hatvan százaléka a középrétegekből, negyven százaléka pedig munkáskörnyezetből került ki.

Választási sikere nyomán Hitler azonnal visszavonta a Papen-kormány tolerálásának ígértét. Schleicher kormányrészvételre tett javaslatát visszautasítva 1932. augusztus 13-án Hindenburgnál *„a kormány vezetését és teljes mérvű államvezetést”* követelt pártja számára. A kamarilla azonban nem volt hajlandó kiengedni a hatalmat kezéből. Hindenburg kijelentette, hogy nem vállalhatja a felelősséget a *„teljes kormányhatalomnak kizárólag a nemzetiszocialista mozgalomra való átruházásáért, amely a hatalmat egyoldalúan kívánja alkalmazni”*. Így Hitler a birodalmi elnökválasztás után második érzékeny vereségét könyvelhette el.

Mivel a Papen-kormányra az újráválasztott parlament bizalmatlansági indítványa várt, Papen azonban továbbra is hivatalban kívánt maradni, Hindenburg 1932. augusztus 30-án felhatalmazta a kancellárt a parlament újólagos feloszlására, de nem engedélyezett hatvan napon belüli újabb választásokat. Papen azonban visszariadt a súlyos alkotmány sértéstől. Így szeptember 12-én a Reichstag első ülése elsőprő többséggel bizalmatlanságot nyilvánított a kormánnyal szemben, anélkül, hogy ellenkabinetet tudott volna állítani. Papen még a szavazás alatt feloszlatta a Reichstagot a birodalmi elnök előkészített rendeletével. A partikuláris érdekek elsődlegessége kaotikus helyzetet okozott a politikai akaratképzésben.

Az alkotmányban előírt új választásokig azonban a Papen-kormány néhány figyelemreméltó gazdaságpolitikai szükségrendeletet bocsátott ki. Kezdetben ugyan még tovább élte a Brüningi deflációs politikát, a jóvátételi kötelezettségek megszüntével azonban új gazdaságpolitikai hangsúlyok képződtek. Megalakult a munkanélküliséget csökkentő *„önkéntes munkaszolgálat”*, állami foglalkoztatási intézkedések születtek, adóbonok bevezetése könnyítette a vállalkozókat és a beruházások finanszírozását. A szeptember 5-i rendelet lehetővé tette a vállalkozóknak, hogy a munkanélküliek foglalkoztatása esetén húsz százalékkal elmaradjanak a megállapított bérektől.

Papen programjával az ipar nagy részei egyetértettek, a tervezett bércsökkentéseket azonban a szakszervezetek bírálták. Azonban november 3–7. között akaratuk ellenére került sor a berlini közlekedési üzemek „vad” sztrájkjára, amely megbénította a főváros forgalmát. Az akciót a kommunisták és a nemzetiszocialisták szervezték, akik ily módon igyekeztek munkásszavazatokat szerezni. A rendőrséggel lefolyt összecsapások három halottat követeltek.

Az 1932. november 6-i Reichstag-választások eredményei először ismét reményeket ébresztettek a demokraták számára. A KPD ugyan tovább növelte szavazatait (100 mandátum) az SPD rovására, s a polgári középpártok a Centrum kivételével továbbra is szomorú helyzetben voltak, a jobboldali táborban azonban alapvető változások történtek. A „Papen-pártok” (DVP és DNVP) enyhén növelték szavazataikat, miközben a nemzetiszocialisták szavazatainak aránya 37,8 százalékról 33,5 százalékra csökkent, s 34 mandátumot veszítettek. A Papen-kormány ugyan lemondott, de ügyvezetőként továbbra is hivatalban maradt, jóllehet politikai helyzete kilátástalanná vált. Végül a kabinet „harci tervet” fontolgatott: a Reichstag felosztatása új választások kiírása nélkül, a pártok kikapcsolása a rendőrség és a Reichswehr révén, az alkotmány autoratív értelmű átalakítása, amelyet később népszavazás vagy a nemzetgyűlés hagyja jóvá.

November 21-én Hindenburg újabb kormányrészt ajánlott Hitlernek a parlamenti bázison nyugvó többségi kormányban, amit az ismét elutasított. Ő a kivételes törvényeken alapuló kancellárságot sürgetett, amelyet azonban Hindenburg még megtagadott tőle.

Schleicher kancellársága

A Hindenburg-kamarilla exponenseként 1932. december 3-án hivatalba lépő Kurt von Schleicher kancellár megtartotta véderő-miniszteri posztját is és csupán két minisztert cserélt le. Kormánynyilatkozatában – meglepetésre – egyaránt elhatárolódott a kapitalizmustól és a szocializmustól. Általános kötelezettségvállalást és nem csak egyoldalú költségterhelést tűzött ki célul. Valamennyi lakossági réteg érdekének pártok feletti képviseletét ígérte, egy célt ismerve: munkát teremteni! A „szociális tábornok” a „téli segély” keretében a hús és a szén árcsökkentését sürgette. Megszüntették a Papen-kormány szeptember 4-i szükségrendeletének munkavállaló-ellenes szociálpolitikai részét, amnesztiát hirdetett a politikai bűncselekményt elkövetőknek (a gyilkosságokat leszámítva), s a parlamentben együtt kívánt működni „minden jóakarató erővel”, amelynek üléseit azonban 1933 januárjára napolták el.

A kamarilla egyik fő exponenseként az elnöki uralom 1932. évi tapasztalatai alapján meg volt győződve arról, hogy a weimari alkotmány 48. cikkelye szerinti kormányzás zsákutcába vezetett, s tömegbázis nélkül nem lehetséges tartós, stabil politika. A saját érdekek politikáját pedig a nemzeti felelősség stratégiájává kell alakítani.

A kiutat Schleicher a Reichswehr és a munkásság egyfajta szövetségében látta. Már a Papen-kabinet minisztereként megkezdte az SPD, a Német Állampárt (a korábbi DDP), a Centrum, a DNVP és az NSDAP munkásszárnyaival a parlamenti tolerancia-politikát

biztosító „*keresztfront*” kiépítését. Ennek keretében olyan politikát helyezett kilátásba, amely fokozottabban számol a munkások, alkalmazottak és tisztviselők érdekeivel. A nemzetiszocialista párt esetében irányvonala – akarva-akaratlanul – a Gregor Strasser körüli „*balszárny*” leválasztására irányult. Strasser hajlott rá, hogy alkancellárként belépjen Schleicher kormányába. Hitlernek végül is sikerült megghiúsítania szándékát és a pártfunkcionáriusok többségét maga mellé állítani; Strasser 1932. december elején pedig lemondott minden pozíciójáról. Ezzel valójában már megghiúsult a „*keresztfront*”. A szakszervezetek ugyan érdeklődtek az ötlet iránt, de a Schleicher iránt bizalmatlan SPD 1933 elején végképp eltanácsolta a hozzá közel álló Általános Német Szakszervezeti Szövetséget a tábornokkal való együttműködéstől. Ráadásul elmérgesedett az SPD és az elhúzódó válság miatt alkalmazkodóbbá váló szakszervezetek vitája is a hitelekől finanszírozott állami munkateremtési akciók ügyében, így a baloldal bizonyos mértékben kétszeresen megosztott volt és tovább gyengült.

A parlamenti támogatás nélkül maradt Schleicher szigorú titoktartás mellett a szükségrendeletek egész sorát készítette elő: a Reichstag feloszlata új választások nélkül, kivételes állapot kihirdetése és általános sztrájk esetén a végrehajtó hatalom átruházása a Reichswehrre, a közszolgálatban és a létfontosságú üzemekben dolgozók sztrájktilalma szigorú büntetés terhe mellett, s a szakszervezetek elnyomása. Schleicher ezekkel az intézkedésekkel tervezte diktatórikus kormányzását 1933 végéig, amikor előreláthatólag a gazdasági válság, s vele együtt a politikai szélsőségek is csökkennek. Hindenburgot azonban nem sikerült megnyerni az állami szükségállapot-tervnek. Az új választások nélküli Reichstag-feloszlata esetén a Centrum és a nemzetiszocialisták hivatali visszaélés miatt alkotmánybíróági beadvánnyal fenyegetőztek, s Hindenburg nem vállalta ennek rizikóját. Az elnöki rendszer mérvadó szerzője bizonyos fokig a saját maga által teremtett politikai viszonyokon bukott meg, s 1933. január 28-án lemondott.

Az NSDAP kormányra juttatása

Hitler 1933. január 30-án kancellári kinevezésével teljesen megváltozott a helyzet. A fordulatban a katonaság, az állami bürokrácia és a gazdaság elitjeinek aktivitása is közrejátszott. Néhány nehéziparos (Emil Kirdorf és Fritz Thyssen) már 1927, illetve 1929 óta támogatták az NSDAP-t. Hitler előadása 1932. január 7-én a düsseldorfi iparos-klubban a legtöbb jelenlévőt lenyűgözte, mivel a magángazdaság szabad vállalkozási kezdeményezéseit összehasonlította a politikában érvényesítendő nemzetiszocialista Führer-elvvel, s mindkettőt a teljesítményelvre vezette vissza. Hallgatósága számára így világos lett, hogy a párt 1920. évi programjában szereplő „*szocialista*” követelések csupán választási fogások a munkások és a kisebb középvállalkozók számára, s valójában Hitler nem kívánja érinteni a vállalkozói pozíciókat, illetve a termelőeszközök magántulajdonát. Ezután az NSDAP e forrásból is jelentős adományokat kapott.

Hitler, Göring és Himmler jó kapcsolatokra törekedett a vállalkozói körökkel, mivel pontosan tudták, hogy a gazdaság legalábbis egy részének támogatása nélkül nem kerülhetnek hatalomra. Kapcsolataik 1932 júniusában gazdaságpolitikai tanácsadó stábok felállításában tetőztek, amelyek Hjalmar Schacht, egykori birodalmi bankelnök, illetve a dél-német vegyipari vállalkozó, Wilhelm Keppler körül szerveződtek meg.

1932 decemberében Schleichernek az NSDAP elleni, látszólag szakszervezetbarát irányvonala mozgósította a gazdaság, a hadsereg és az állami bürokrácia mindazon nemzeti-konzervatív erőit, akik Hitler kancellári kinevezésétől és a nemzetiszocialista tömegmozgalomtól remélték régi céljaik megvalósulását: az állam autoritatív-monarchista átalakítását, a kommunisták, a szociáldemokraták és a szakszervezetek tartós kikapcsolását, a gazdaság adó- és szociális terheinek megszüntetését, a versailles-i szerződés felmondását és a fegyverkezés beindítását. Számoltak azzal, hogy Hitler nem monarchista érzületű és „*Führer-diktatúrára*” törekszik, s nem hagyhatja teljesen figyelmen kívül a munkavállalók szociálpolitikai érdekeit sem, de úgy gondolták, hogy az NSDAP-t mintegy „*bekeretezik*” és „*megzabolázzák*”, s konzervatív szövetségesei érdekében kormányozva végül is politikailag „*elhasználódik*”.

1933. január 4-én Schröder bankár kölni házában Papen és Hitler elvben megállapodott a Hitler–Papen–Hugenberg kormány személyeiről és politikájáról, amely mielőbb felváltja a Schleicher-kabinetet. A nemzetiszocialista párt (Hitler, Göring, Frick), a Papen–Hindenburg-kamarilla és a németnemzetiek–Stahlhelm (Hugenberg, Duesterberg) politikai háromszögben néhány nagyiparos bevonásával puhatolózó megbeszélések kezdődtek. Január 9-én Hindenburg hozzájárult ahhoz, hogy Papen tárgyalásokat folytasson az NSDAP részvételével, de Papen kancellárságával felállítandó koalíciós kormányról. Két nap múlva feszültség támadt Hindenburg és Schleicher között, mert a mezőgazdák szövetsége a kancellár „*agrárbolsevizmusára*” panaszkodott, aki keleten Brüninghez hasonló telepítési terveket dédelgetett.

Január 17-én Hitler Hugenberggel tárgyalt, aki elutasította az új választásokat és nemzetiszocialista birodalmi megbízott kinevezését a porosz belügyminisztériumba. Ugyanekkor a Hindenburghoz közelálló személyiségek (Vilmos egykori trónörökös, Oldenburg-Januschau földbirtokos, Blomberg tábornok) a Stahlhelmből, a németnemzetiekből és a nemzetiszocialistákból álló, Hitler vezette kormány alakítását sürgették.

Az áttörés 1933. január 22-én, szombaton a Joachim von Ribbentropp házában tartott megbeszélésen történt, amelyen Hitler, Göring, Frick, Papen, Meissner és Oskar von Hindenburg vett részt. Ezen megnyerték Hitler kancellári kinevezésének Meissner államtitkárt és Hindenburg fiát. Amikor Schleicher január 28-án lemondott, addigra már megtörték a birodalmi elnök Hitlerrel szembeni ellenállását. Egyetlen feltételét, Blomberg véderő-miniszteri kinevezését pedig a nemzetiszocialista vezér kifejezetten örömmel vette.

Január 29-én este Hitler és Goebbels küszöbönálló katonai puccs terveiről értesült, amelyet Schleicher és a hadvezetés főnöke, von Hammerstein tábornok tervezett a potsdami helyőrség bevonásával, hogy a birodalmi elnök letartóztatásával megakadályozzák az új kormány megalakulását. Hitler értesítette Papent és Meissnert, akik gondoskodtak arról, hogy a másnap Berlinbe érkező Blomberg tábornokot azonnal

Hindenburghoz vigyék és – alkotmányellenesen, a kinevezett kancellár javaslata nélkül – letegye véderő-miniszteri esküjét. 1933. január 30-án 11 órakor Hitler, Göring, Frick, Papen, Hugenberg és négy pártunkívüli konzervatív miniszter letette a hivatalos esküt a weimari alkotmányra.

Felületesen szemlélve a három nemzetiszocialista minisztert a birodalmi elnök, a Stahlhelm képviselője, a DNVP és a pártunkívüli szakminiszterek révén tényleg „bekeretették” a kormányban. Az NSDAP azonban megszerezte a stratégiailag fontos kulcspozíciókat. A kormány üléseit kancellárként Hitler vezette, aki „*meghatározta a politika irányvonalát*”, Frick belügyminiszterként a belbiztonságért, a törvények előkészítéséért és végrehajtásáért felelt. Göring tárca-nélküli miniszterként megszerezte a porosz belügyminisztériumot és a legnagyobb tartomány rendőrségét. Papen minden realitásérzékét elveszítve azzal számolt, hogy „*két hónapon belül úgy sarokba szorítjuk Hitlert, hogy visítani fog*”.

Az NSDAP-nak fél évre sem volt szüksége a „keretek” szétrobbantásához. A kormányalakítás másnapján Kaas prelátus, a Centrum-vezetője a Reichstag egy éves elnapolását követelte Hitlertől, aki elutasította a kérést, s Hindenburgot a parlament feloszlatására kérte, arra hivatkozva, hogy a jelenlegi parlamenttel nem lehet kormányozni. A birodalmi elnöknek nem kell aggódnia, az új választások – ígérte kétértelműen – az „utolsók” lesznek. Hindenburg beleegyezett, s február 1-jén kiadta a feloszlatási rendeletet.

Hitler ellenfeleit megrázta kancellári kinevezése, de ellene irányuló közös akcióra nem vállalkoztak. A megosztott baloldal megbénult. A kommunisták általános sztrájkra szólítottak fel, s egységfront-ajánlatot tettek a szociáldemokratáknak, akik azonban nem hajlottak az együttműködésre. Tagjaikat és híveiket a „*hidegvérűség, eltökéltség, fegyelem és egység*” megőrzésére szólították fel, s figyelmeztették a kormányt az alkotmányosság megtartására. Papen 1932. július 20-i poroszországi államcsínye jelentősen meggyengítette a szociáldemokráciát. A szakszervezetek továbbra sem gondoltak általános sztrájkra. Nem volt remélhető ellenállás a Centrum Párttól sem, amelynek vezetői 1930 őszétől komolyan fontolgatták az NSDAP-val kötendő koalíciót. A polgári-liberális pártok gyengeségeik miatt nem játszottak többé jelentős szerepet. Most fízetődött ki Hitler legalitás-taktikája. Az NSDAP-nek nem kellett meghódítania a politikai hatalmat, hanem azt alkotmányosan kezeibe helyezték, s megbízták a jobboldali koalíció vezetésével. A Hitlerre adott igen főként a Weimarra adott nemet jelentette, s a német nagyhatalmi korszak elvesztése ellen irányult, átítatva a hitlerizmus erőszakos propagandamódszerével, amely archaikus értékeket és forradalmi megújulást sugallt.

Külpolitika a weimari köztársaságban

A német külpolitika keretfeltételei az első világháború után

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békekonferenciákon kialakított európai békerendszer eltérő rendezési elvek kompromisszumán alapult. Wilson amerikai elnök liberális modellje a tartós világbéke érdekében a nemzetközi kapcsolatok új formáit sürgette, s erre a Népszövetség különösen alkalmasnak tűnt. Terveit azonban Franciaország diametrálisan keresztelte, mert ellenfele, a Német Birodalom kikapcsolására és francia hegemoniára törekedett Európában. Ezért biztonságpolitikája középpontjába területi követelések kerültek. A brit béketervek közbülső helyet foglaltak el az amerikai és francia szándékok között. Jóllehet a britek is a rivális német ellenfél gyengítésén munkálkodtak, azonban Londonban, Washingtonhoz hasonlóan, úgy vélekedtek, hogy csak a gazdaságilag stabil s a válságoknak ellenálló, szovjetellenes Németország garantálja Európa békéjét.

A békerendezéssel legkevésbé az Egyesült Államok lehetett elégedett, mert kollektív diplomáciatörekvése meghiúsult Franciaország makacs ellenállásán, a *sécurité*-re és gazdasági előnyökre irányuló tárgyalási pozícióján. Az Egyesült Államok visszavonult a világpolitikától, s csak gazdasági hatalmát építette. Még az 1919-ben megalakított Népszövetségbe sem lépett be. Leginkább a britek lehettek elégedettek, mivel már a Német Birodalommal kötött fegyverszüneti szerződéssel elérték gazdasági és biztonságpolitikai céljaikat, a német gyarmatok és flotta megszerzését. A franciák jelentős nyereséget könyvelhettek el, de az amerikai visszavonulás Európából és a franciák által sürgetett garanciapaktum elutasítása meggyengítette a francia biztonságpolitikát, amelyet Párizs rövidesen az új közép- és kelet-európai országok szövetségével, a Német Birodalom köré font gyűrűvel és a jóvátételi követelések politizálásával kísérelt meg kiegyenlíteni.

A párizsi szerződések békerendszere a háború veszteségeinek gyengítésére épült. Ausztria-Magyarország felbomlott; Kelet- és Délkelet-Európa a népek fejletlen önrendelkezési joga jegyében teljesen átalakult. Mindez a status quo-t megőrző, illetve annak revízióját sürgető vagy éppen erős nemzeti kisebbséggel terhelt nemzetállamokat hozott létre, amely állandó nyugtalanság forrása lett. Németország és Oroszország területeket veszített. Az Egyesült Államok, mint új gazdasági és politikai világhatalom, valamint az első világháború után a második helyre csúszott korábbi nagyhatalmak aszimmetrikus hatalommegoszlása bizonytalanná tette a két világháború közötti nemzetközi politikai rendszert, amely elsősorban az *„alaktalan világ gazdaság”* depressziós hajlandóságában mutatkozott meg.

A versailles-i szerződés alapvetően a Német Birodalom nagyhatalmi pozíciójának megvonásával igyekezett csökkenteni a háborús veszélyt, s eközben több szinten és különböző eszközöket alkalmazott. Németország elveszítette területének egy hetedét és lakosságának egytizedét, de az állam magja érintetlen maradt. Nagy teret kaptak a lefegyverzési intézkedések; többek között megszüntették az általános hadkötelezettséget, és mindössze százezer fős hivatásos hadsereget engedélyeztek. A leszerelés felügyeletére szövetséges ellenőrző bizottság felállítását helyezték kilátásba.

Nagymérvű jóvátételt írtak elő, közöttük a német széntermelés hatvan százalékának tíz éven keresztüli elszállítását, a német kereskedelmi flotta kilencven százalékának, majdnem minden modern mozdony stb. elkobzását. A győztesek jóvátételi bizottságot állítottak fel, amelynek később kellett benyújtani pénzügyi igényét.

A jóvátételi követelések jogi alátámasztására megalkották a háborús felelősséget rögzítő 231. paragrafust, amely a világháború egyedüli felelősségét Németországra és szövetségeseire hárította. A lépést Németországban nemzeti megalázásnak tekintették, s a versailles-i szerződést a győztesek diktátumának bélyegezték, amely ellentétben állt Wilson elnök 14 pontjával, amely győztesek és legyőzöttek nélküli békére készült. Mindez akadályozta a politikai egyetértés lehetőségeit a nemzetközi feszültségek és konfliktusok megszüntetésében. Az 1918 előtti ellenségkép a béke időszakában is fennmaradt, s a háború erkölcsi-érzelmi bázison tovább folyt.

Katonai meggyengítése ellenére a Német Birodalom továbbra is rendelkezett mindazokkal a „fegyverekkel”, amelyekkel rövidesen politikailag rendkívül hatékonyan beavatkozott az európai hatalmi rendszerbe. Továbbra is megőrizte államterülete nagy részét, és ideiglenes legyengítése ellenére az európai kontinens legerősebb gazdasági, potenciálisan politikai, majd – hosszabb távon – katonai hatalma maradt. A kollektív biztonság szervének és gyakorta a győztesek hatalmi eszközének tekintett Népszövetség hosszú távon a német biztonság letéteményese lett.

A Német Birodalom kontinentális korlátozottsága váratlanul feloldotta a háború előtti német–brit ellentétet. Délkelet-Európa újonnan alakult államai korlátlan mozgásteret kínáltak a német gazdaságnak, amelyet végül politikailag is kamatoztatott. A hatalmi és szövetségi lehetőségek kibővítették a weimari köztársaság akcióradiusát. Mivel a Habsburg-monarchia összeomlásával megszűntek szoros kapcsolataik, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok javítása csupán idő kérdése maradt. Németország a Bismarck-korszak után először került olyan helyzetbe, hogy gazdasági és politikai érdekeit teljes mértékben Európára koncentrálhatta. A Német Birodalom újlagos európai nagyhatalommá válásához lehetőséget nyújtott a katonailag és gazdaságilag legyengült, és saját konszolidációjával elfoglalt Szovjetunió is. A megváltozott európai hatalmi konstelláció miatt Németország egyfajta középpozícióba került a forradalmi kisugárzású Szovjetunió és a nyugati hatalmak, valamint az Egyesült Államok között, amely a német–francia konfliktus tompítására törekedett. Ezzel lehetőség nyílt az Egyesült Államok érdekeltségére a német gazdaság talpra állításában.

A német külpolitika a hagyományos nagyhatalmi és az új teljesítési politika között

Az aktív külpolitika első lépéseit a német ipari körök tették meg, amelyek a politikusoknál és a katonai vezetésnél jóval rugalmasabban igyekeztek alkalmazkodni a megváltozott helyzethez, és mielőbb, lehetőleg zökkenőmentesen, áttérni a békeviszonyokra. A belpolitikai helyzet stabilizálása érdekében legsürgetőbbnek a birodalom súlyos ellátási helyzetének javítását, illetve a versailles-i szerződés gazdasági feltételeire adott reagálást tekintették. A szövetségeseik ekkor még nem állapították meg a jóvátételek végleges összegét, de azonnali anyagi szállításokat követeltek.

Az ellátási nehézségek leküzdésére a német gazdaság vezetői a háború előtti kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok stratégiáihoz nyúltak vissza, illetve a háborús és megszállási időszak gazdasági összefonódásainak aktivizálásával igyekeztek elviselhető feltételeket kicsikarni. A francia fémkohászat és a Ruhr-vidék széntartalékainak egymásrautaltságára hivatkozva német ipari körök közvetlenül a fegyverszüneti egyezmény után német–francia ipari kartell alapítását kezdeményezték. Ebben látták a békegazdaságra való áttérés és a német gazdaság megélénkítésének lehetőségét, amely a francia gazdaságot egyúttal a némethez kötötte volna. A jóvátételek gazdasági részének hangsúlyozásával lehetőség nyílt a jóvátételek pusztán gazdasági problémára szűkítésére, a Reichstagtól független és ellenőrizhetetlen megoldás támogatására. A német külügyminisztériumtól (*Auswärtiges Amt*) zömében függetlenül kiépített kapcsolatok azonban ekkor még meghiúsultak a felek túlzott követelései miatt.

A weimari külpolitika első szakaszának fő törekvése elsősorban a teljesíthető jóvátételi megoldásokra irányult, s ez a kérdés uralta az 1920–1924 közötti nemzetközi konferenciákat. Az 1921. évi londoni jóvátételi konferencia ultimatív módon 132 milliárd aranymárkában állapította meg Németország átlagban évi 2 milliárdos megoszlásban fizetendő jóvátételének összegét, amelyet összekötöttek exportbevételeivel. A német kormány a jóvátételi szolgáltatások maximális teljesítésével igyekezett bizonyítani a követelések teljesíthetetlenlenségét. Egyidejűleg kalkulált inflációs politikával szemléltette a német fizetőképtelenséget, és így kívánta elérni a jóvátételek revízióját.

A „*teljesítési politika*” néven ismertté vált stratégia azonban kétélű fegyvernek bizonyult, mert tovább élezte a növekvő inflációt és céljaira nyilvánosan nem lehetett hivatkozni. Késlekedő eredményei miatt belpolitikailag fokozatosan hitelét veszítette. Kezdeményezőjét – Walter Rathenau külügyminisztert – a szélsőjobbboldali Consul-szervezet (*Organisation Consul*) emberei 1922 júniusában meggyilkolták. A külpolitikát uraló jóvátételi kérdés mellett a külügyminisztérium és bizonyos ipari körök (elsősorban a feldolgozó- és elektromos ipar, de a nehézipar erői is) a francia együttműködési kísérletekkel párhuzamosan – a diplomáciai elszigeteltség és gazdasági gúzsba kööttség leküzdésére – a Szovjetunióval való intenzív együttműködést sürgették. A tárgyalások felvételére jó alkalmat kínált az 1920. évi szovjet-lengyel háború, amelyben Szovjet-Oroszország területeket veszített, illetve a másik oldalon a német érzelmeket felkavaró felső-sziléziai népszavazás, amely a Németországnak kedvező eredmények ellenére területi veszteséggel járt, és tovább rontotta a Lengyelországhoz fűződő kapcsolatokat.

A lengyel „*expanzió*” Berlinben és Moszkvában közös alapot teremtett a diplomáciailag elszigetelt két ország együttműködése számára. Mindkét fél üdvözölte a gazdasági kapcsolatok újrafelvételét és megélénkülését. A szovjet-országi gazdaság talpra állítása és kereskedelmi partnerré fejlesztése érdekében Rathenau nemzetközi szindikátus felállításán munkálkodott a Német Birodalom, Nagy-Britannia, Belgium és lehetőleg Franciaország részvételével. Biztonsági garanciaként Németország szindikátusi partnereinek felkínálta speciális gazdasági ágazatainak ellenőrzését. A tervet Londonban és Párizsban egyaránt támogatták. A franciák a német jóvátételi fizetések garanciáját látták benne, London pedig kereskedelmi kapcsolatainak és politikai befolyásának bővítésében reménykedett.

A német gazdasági és politikai vezetés a tervezetet nyilvánvaló revíziós elképzelései miatt támogatta. Vele szándékozták békés úton stabilizálni a gazdaságot, visszaszerezni és kibővíteni Németország gazdasági hegemoniáját Közép-Európában. A vállalkozás taktikai és funkcionális jegyeket hordozott. A nyugati hatalmak „békés” együttműködését sürgetve szövetségesi rangra emelte őket, és biztosította támogatásukat a korábban éppen általuk elutasított törekvésekben. A szindikátuson belül Németország hosszú távon és az egyenjogúságra építve gazdasági pozíciójának visszaszerzésére törekedett, hogy Moszkván keresztül változtasson a versailles-i szerződésen.

A szovjetek a szándékok pontos ismeretében elutasították a Németország által felkínált „nemzetközi segélyintézkedéseket”, s a szövetségeseket inkább a régi adósságok és külföldi kint levőségek rendezésére kérték. Az 1922. április 10.–május 19. között Genovába összehívott nemzetközi gazdasági konferencián megghiúsult a nemzetközi vállalkozás, és az érdekellentétek miatt egyre távolabb került Közép- és Kelet-Európa gazdasági problémáinak általános rendezése.

A konferencia szovjet és német résztvevői azonban elhatározták, hogy Rapallóban aláírják előkészített szerződésüket, amelyben a két állam kölcsönösen lemondott a háborús kártérítésről – a polgári károkat is beleértve –, Németország pedig a szovjet államosítással elveszített tulajdonáról. Ezzel semmissé tették a versailles-i szerződés Németország részéről különösen sérelmezett 116. cikkét, amely a háborús ellenfeleknek jóvátételi követeléseket tett lehetővé. Megállapodtak a legnagyobb kedvezményen nyugvó kereskedelmi szerződésről és a diplomáciai kapcsolatok felvételéről is. A rapallói szerződés elsősorban gazdasági megállapodásokat tartalmazott, de a német katonai vezetés katonai-hatalompolitikai céljai teljesülésében is reménykedett. A Reichswehr-vezetés Seeckt tábornokkal az élen Szovjet-Oroszországgal karöltve szándékozott lengyelelleses hatalompolitikai revíziót végrehajtani, mert továbbra is a kontinensen elveszített német pozíciók visszaszerzését hirdette, s katonai erő alkalmazásától sem riadt volna vissza. A vilmosi politika hagyományain nyugvó elképzelés azonban a weimari korszakban nem valósulhatott meg.

Rapallo politikai hatása néhány hónap múlva érződött. Lengyelországot – Nagy-Britannia mellett a francia európai biztonságpolitika fő támaszát – a német–orosz szerződés szabályosan semlegesítette, amelyet Párizs kihívásnak tekintett. Az éleződő belpolitikai válság és a francia biztonsági igények megnyugtatóására, s a kint lévő német jóvátételek behajtására 1923. január 11-én francia és belga katonai egységek vonultak be a Ruhr-vidékre. Poincaré francia miniszterelnök lépésére a német kormány – valamennyi párt támogatásával – a jóvátételi szállítások leállításával válaszolt, s „passzív” ellenállást rendelt el. Ezzel kívánta érzékeltetni, hogy elutasítja a területi zálogpolitikát. A birodalmi kormány abban reménykedett, hogy a francia szankciókkal szemben semleges brit álláspont visszavonulásra készíti Párizst, és új jóvátételi tárgyalások indulhatnak. A „passzív” ellenállás erőszakos letörése még inkább megterhelte a német-francia kapcsolatokat. Mivel a németországi belpolitikai helyzet gazdasági összeomlással fenyegetett, a Cuno-kormány 1923. május elején 30 milliárd aranymárka jóvátételi javaslattal fordult a hitelező hatalmakhoz, amelyet azok azonnal elutasítottak. A német kormányjegyzék felvetette a közös határok kölcsönös

elismerését, amely később a locarnói szerződésekben megvalósult, de ekkor még nem talált visszhangra.

A Ruhr-konfliktus a politikai és gazdasági eszközökkel folytatott korábbi viták csúcspontját és lezárulását jelentette. Megpecsételte Németország és Franciaország egyoldalú hatalmi politikájának kudarcát, és egyúttal megghiúsult a kollektív politika, amely a Népszövetség alapokmányára hivatkozva, a konfliktus békés megoldását hirdette.

A német külpolitika az európai enyhülés és a kollektív revízió között

Az új kormányfő, Gustav Stresemann a katasztrofális helyzet és a Német Birodalom katonai gyengesége miatt 1923 szeptemberében feladta a „passzív” ellenállást. Az 1923. novemberi úgynevezett Micum-egyezmény nyomán egyes német vállalatok jóvátételi kötelezettséget vállaltak. A francia megszálló csapatok a Rajna-vidéken szeparatista mozgalmakat támogattak, hogy a rajnai porosz provinciákat kiszakítsák a birodalomból.

A reménytelen helyzetben Stresemann a jóvátételek tárgyalásos szabályozásával igyekezett normalizálni a nyugati hatalmakhoz fűződő viszonyt. A *Rentenmark* bevezetésével megkezdte az elértéktelenedett valuta stabilizálását, fékezte az inflációt és a jóvátételek ügyét a gazdasági szférába igyekezett visszatéríteni.

A jóvátételek szabályozásában és a Ruhr-konfliktus felszámolásában a németek Nagy-Britanniától és különösen az Egyesült Államoktól kaptak segítséget, mivel azok érdekeltek voltak az európai adósságszolgáltatás tisztázásában és a világgazdaság stabilizálásában. Az Egyesült Államok a világgazdaságon keresztül tért vissza a világpolitikába, s nyomására Franciaország feladta „*produktív végrehajtó*” politikáját. Poincaré francia miniszterelnök lemondása az első világháború utáni francia hatalmi politika lezárulását s az amerikai stabilizációs politika kezdetét jelezte Európában, s új perspektívát nyitott Németország számára.

Az 1924. évi Dawes-terv nemzetközi ellenőrzés alá helyezte a pénzügyeket, s a jóvátételi fizetéseket erőteljesebben kötötte a német gazdaság és valuta teljesítményéhez. Az intézkedés felszabadította a – főleg amerikai – tőkebeáramlás útját, támogatta a német valutát, és fellendítette a gazdaságot. Az Egyesült Államok aktív részvétele az európai pénzügyi problémák megoldásában megnyitotta a nemzetközi politika enyhülési korszakát. Stresemann a német birodalmat szuverén s a nemzetközi rendszer egyenjogú hatalmává kívánta emelni, amelynek legfőbb feltétele a német gazdaság ereje. „*Külpolitikánk egyedüli nagy fegyverét gazdasági állapotunkban látom, mégpedig gazdasági állapotunkban, mint fogyasztó ország, s gazdasági állapotunkban, mint nagy adós ország más nemzetekkel szemben*” – vélekedett a német hatalmi politika eszközeiről. Ezzel elvetette a Reichswehr, a külügyminisztérium és az ipar bizonyos csoportjainak terveit, amelyek a Szovjetunióval együttműködve, katonai eszközökkel szándékoztak visszavágni.

A Ruhr-konfliktus tapasztalatai nyomán az első világháború utáni nemzetközi rendszert négy meghatározóra vezette vissza: Franciaország európai vezető pozíciója, a britek újjáéledt „erőegyensúly”-politikája, a nyugati államok félelme a keleti és közép- és kelet-európai országok bolsevizálódási veszélyétől, és végül az Egyesült Államok létfontosságú érdeke az egészséges és vásárlóképes nagy európai piac iránt. Az 1920-as évek nemzetközi kapcsolatait elemezve Stresemann a világháború egyedüli győztesének és vezető világhatalomnak az Egyesült Államokat tekintette. A kereskedelempolitikai korlátozások megszüntetése Németország és az Egyesült Államok közös érdeke volt a liberális és diszkrimináció nélküli világgazdasági rendszer kialakításában. Stresemann a diplomáciai elszigeteltségből való kitörés érdekében külön súlyt fektetett a francia biztonsági igények kielégítésére, amelyek akadályozták a versailles-i szerződés revízióját. Ezért arra törekedett, hogy a német–francia gazdasági megállapodások révén bizalmas légkört alakítson ki, és szerződéses szabályozással számolja fel a politikai konfliktusokat. Pontosan érzékelte, hogy német–francia kiegyezés aligha képzelhető el brit–amerikai közvetítés nélkül.

Ezért 1925 januárjában Chamberlain brit külügyminiszternek nyugat-európai biztonsági szerződés javaslatát juttatta el, amely az 1923. évi kezdeményezéshez nyúlt vissza. Biztonsági tervét több javaslattal tette vonzóvá a szerződő feleknek; Németország megszállt területeit pedig leszerelés nélkül kiürítenék. Ebből kiindulva garantálta a nyugati német határokat, amely megakadályozná Franciaország esetleges intervencióját. Franciaországnak a terv alternatívát kínált a megírsult brit–francia garanciaegyezménnyel szemben és biztonságot a német támadás ellen. A briteknek a szerződés a nyugat-európai „erőegyensúly” helyreállítását, a Rajna-vidék stabilizálását és a francia biztonsági igények teljesülését ígerte a szigetország minimális európai elkötelezettsége mellett.

Intenzív jegyzékváltás után végül az 1925. október 5–16-i locarnói konferencián írták alá a szerződéseket. A garanciaszerződésben Németország, illetve Franciaország és Belgium lemondott a fennálló határok erőszakos megváltoztatásáról, amelyért Anglia és Olaszország vállalt garanciát. A garanciaszerződést kiegészítették Németország Franciaországgal, Belgiummal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával kötött választott bírósági szerződésével, valamint Franciaország Lengyelországgal és Csehszlovákiával kötött kölcsönös garanciális szerződésével.

Stresemann nemcsak Nyugatra tekintett: 1926. április 24-én német–szovjet barátsági szerződést írtak alá, amely a Szovjetunióknak a kereskedelempolitikai megállapodásokon túlmenően német semlegességet biztosított harmadik hatalommal folytatott háborúja esetén. Így Lengyelország és a Szovjetunió konfliktusa esetén kizárták a francia átvonulás lehetőségét Németországon. Stresemann elkerülte a keleti (Lengyelország és Csehszlovákia) német határok rögzítését, s így nyitva hagyta tárgyalásos megvitatásuk, s a rapallói, locarnói és berlini megállapodások értelmében fokozatos módosításuk lehetőségét. E szerződésekkel Németország első ízben törte át külpolitikai elszigeteltségét, s visszatért a vezető európai hatalmak sorába. A belső támadások leszerelésére „Locarno szellemének” következményeit a német revíziós politika eredményeként igyekezett tudatosítani. A megállapodások első eredményeként a franciák 1925. december 1-jén kiürítették a kölni övezetet,

csökkentették megszálló csapataik létszámát, s 1927. január végén visszavonták a szövetséges katonai ellenőrző bizottságot.

Locarno hatására Németország belépett a Népszövetségbe, amelyet Stresemann a német revízió eszközének tekintett, és gyengítését tervezte. Németország különleges státusa lehetővé tette számára, hogy csak akkor vegyen részt a Népszövetség szankcióiban, ha azok katonai és földrajzi helyzetével összeegyeztethetők. E lépéssel hatástalanította a Népszövetség szankciós cikkét, és elkerülte a kapcsolatok romlását a Szovjetunióval, amely az ország bekerítésétől tartott. Új külpolitikai pozíciója rövidesen az állandó tanácstagsági követelésben is érződött, amely Lengyelország tiltakozása ellenére teljesült. Állandó tanácstagként védelmezte nagyhatalmi pozícióját, elutasítva mások tagfelvételi kérelmét. Egyidejűleg azon munkálkodott, hogy átvegye a közép- és kisállamok vezetését, s korlátozza Franciaország és Nagy-Britannia vezető pozícióját. 1924-től megélénkült keleti politikája, mert a külügyminisztérium azon fáradozott, hogy a Dawes-terv nyomán befolyó tőkekölcsonök egy részét Kelet-Európába továbbítsa, és ott amerikai példára „*átjárható rendszert*” építsen ki. Lengyelországot gazdasági blokáddal szándékozta magához kötni, de a terv hatástalansága miatt 1926–1927-ben megszakította a blokádot. A német-lengyel kapcsolatok enyhülése javított Berlin és Prága viszonyán is, de a Moszkvához fűződő kapcsolatok a szovjet belpolitikai fejlemények, Németország erősödő nyugati orientációja és a kölcsönös vádaskodások miatt az 1926. évi berlini szerződés ellenére romlottak.

Hasonlóan óvatos taktikázást folytattak a külföldi német kisebbség ügyében. A nacionalista csoportok által sürgetett „*aktív*” kisebbségi politika helyett a külügyminisztérium inkább informális kapcsolatot tartott fenn a különböző kisebbségi csoportokkal. A keleti és délkelet-európai német kisebbségeket pénzügyileg is támogatták, így a német külpolitika ezen mellékága is az Európa keleti része feletti német politikai és gazdasági befolyás megszerzését támogatta. Stresemann azt remélte, hogy a Népszövetségben elkerülheti a kisebbségi kérdés vitáját, de az aktív kisebbségi politikát követelők hangja 1928 második felétől egyre hangosabb lett. Stresemann és Zaleski lengyel külügyminiszter drámai szócsatáját követően a német külügyminiszter a kisebbségi kérdést olyan villámhárítóként kezelte, amely a nyugati hatalmakkal folytatott nehéz tárgyalásai idején elterelhetette a zavaró belpolitikai kritikát. Stresemann hajlott arra, hogy a német külpolitika e területét alárendelje a Nyugaton elérhető revíziós kívánságoknak.

A német külpolitika a kisebbségi kérdés mellett elsősorban a leszerelés ügyét, a Rajna-vidék kiürítését és a jóvátételek újraszabályozását tartotta napirenden. Óvatosan kalkulált szalámi-taktikájával a versailles-i szerződés rendelkezéseinek leépítésére törekedve, elsősorban a francia katonai hegemonia fokozatos megszüntetését tervezte. Ehhez a Népszövetség alapokmányának 8. cikke alkalmasnak bizonyult, mert tagállamai általános leszerelését sürgette a saját biztonságot szavatoló legkisebb szintre. Mivel Németország kényszerűségből már leszerelt, úgy vélték, hogy a szükségből erényt kovácsolnak. Minimális fegyverzeti szintjét emlegetve – amely Európa felfegyverzett államaira tekintettel nem felelt meg biztonsági igényének –, s a Népszövetség alapokmányára hivatkozva általános leszerelést sürgetett, amelyhez jó alkalmat kínált a leszerelési konferencia 1926. májusi előkészítő ülése. Egyéves tárgyalás után úgy tűnt, hogy Franciaország és Németország ellentéte végérvényesen

meghiúsítja a konferenciát, de 1927 őszén túljutottak a mélypontra. Briand francia külügyminiszter a Franciaország által támogatott, és a Lengyelország részéről követelt keleti- Locarno meghiúsulása miatt feladta reményét, hogy pótlólagos biztonsági garanciákhoz jusson. Stresemann úgy vélte, hogy a franciák obstrukciós politikára szándékoznak áttérni. Ezért sietett aláírni a hágai nemzetközi bíróság konvencióját, amely kötelezte Németországot a vitás kérdések nemzetközi bíróság előtti rendezésére. Első aláíróként Stresemann vértelen győzelmet aratott. Ezután Franciaországon volt a sor: 1927 szeptemberében biztonsági és leszerelési bizottság felállítását kezdeményezte, s a két kérdést elkülönítve kezelték. A német kormány a Népszövetségben kijelentette, hogy nem ért egyet jelenlegi határai konzerválásával és azokkal a szerződésekkel, amelyek nem engedélyezik a revíziót. Ezzel kijelölte a német külpolitika keretét és célját, s biztonsági követelését összekötötte revíziós szándékaival. A Népszövetség bizottsága erre átfogó biztonsági rendszert dolgozott ki, amely az agresszió áldozatainak is kilátásba helyezte a Népszövetség támogatását.

A német külügyminisztérium elégedett lehetett a fejleményekkel, mert a szankciók alkalmazását és a – még fontosabb – fennálló status quo megőrzésének garanciáját nem említették. 1931-ben Németországnak sikerült felvetetni a Népszövetség leszerelési bizottságának általános dokumentumába a demilitarizált övezet, a demarkációs vonalak és a csapatleépítés kérdését. Ezzel a nemzetközi szervezet hivatalosan is elismerte a német revíziós kívánságokat.

A leszerelés ügyében a német politika kevésbé volt sikeres. A biztonság és leszerelés állandóan emlegetett összekapcsolása nem vált általános gyakorlattá. Franciaország túlságosan ragaszkodott a biztonsági garanciákhoz, mintsem leszereljen, vagy Németországot engedje felfegyverkezni. Az általános leszerelés – érveltek a Wilhelmstrassén – általános biztonságot teremt, s mindegy, hogy a német fegyverkezési szintre való általános leszereléssel vagy az európai állapot szintjére való német felfegyverzéssel valósul meg. A biztonság és leszerelés politikai egyenjogúságot, s ezzel a status quo revíziójára való igényt is jelentett. A biztonságpolitikával szoros összefüggésben kezelték a Rajna-vidék kiürítését. 1926 szeptemberében Stresemann Briandnak a francia valuta értékcsökkenése kapcsán a német birodalmi vasút kötelezettségeinek francia mobilizációját javasolta a Rajna-vidék mielőbbi kiürítése és a Saar-vidék visszaadása fejében. Felajánlotta továbbá, hogy a kemény Rentenmarkkal stabilizálják a csökkenő árfolyamú belga és lengyel valutát. A megállapodás azonban ezúttal is elmaradt, mert Franciaország elutasította a Ruhr-vidék idő előtti kiürítését.

A kiürítést továbbra is napirenden tartva, 1928 szeptemberében a német delegáció a Népszövetségben az idő előtti, német ellenszolgáltatás nélküli kiürítést sürgette. Anglia és Franciaország ezzel szemben ragaszkodott ahhoz, hogy a Rajna-vidék kiürítése csak a jóvátételi kérdés általános rendezését követően kerülhet sorra, de jelezték, hogy hajlandók a jóvátételi feltételek felülvizsgálására. Az 1929-ben elfogadott Young-terv 112 milliárd márkában állapította meg a jóvátételek összegét, és először rögzítette a fizetések időbeli – 59 év – határát. A megállapodás nyomán 1929–1932 között Németország kb. 1,7 milliárd márkával kevesebbet fizetett a Dawes-terv előírásainál, s megszűnt a külföldi ellenőrzés. A szövetségesek a Young-terv Németország részéről való elfogadása esetén hajlottak az egész Rajna-vidék idő előtti kiürítésére. A Young-

tervet a nacionalista kampány ellenére elfogadták, s a külföldi csapatok 1930. január 30-án elhagyták a Rajna-vidéket.

A jóvátételek szabályozásával, a locarnói szerződésekkel és a Népszövetségbe való belépéssel Németország kiszabadult külpolitikai elszigeteltségéből, s nagyobb mozgásszabadságot szerzett. Nem sikerült elérnie azonban az állandó katonai ellenőrzés megszüntetését és Németország katonai egyenjogúságát, valamint a jóvátételek teljes törlését. Korlátozottan érvényesült keleti politikája is. Lengyelországban Piłsudski 1926. évi államcsínyét követően politikai és gazdasági stabilizáció kezdődött, amely véget vetett Németország kereskedelmi és pénzügyi befolyásának. Stresemann külpolitikája azonban lényegesen javította Németország pozícióit. Kompromisszumkészsége, a revíziós célok kollektív, békés-bírószági úton való elérése a német háború utáni politika újrafogalmazásának olyan kísérletét jelentette, amely a nemzetközi biztonsági és békekoncepciókhoz való csatlakozásként értékelhető.

Külpolitika az „aktív” revízió és a kezdődő expanziós politika között

Az 1929. október 29-i New York-i tőzsde csődjét követő világgazdasági válság éleződő gazdasági nacionalizmusa lazította a nemzetközi politikai kapcsolatokat, és felszította a nacionalista érzelmeket. A megváltozott helyzettel valamennyi kormánynak számolnia kellett. Németországban a pártpolitikai spektrum szélsőséges polarizációja is rontotta a politikai légkört.

Brüning kancellár 1930. október 6-án Hitlerrel folytatott megbeszélésén kétfokozatú tervével ismertette meg a nemzetiszocialista vezetőt. Az első s legnehezebb lépésnek a külpolitika primátusát jelölte meg. Németországot a gazdasági restriktciókkal – defláció, importkorlátozás, árörögzítés, bércsökkentés – kell erősíteni a külső nyomással szemben, és olyan helyzetbe hozni, hogy a világgazdasági válságot a többi hatalomra irányuló nyomásra használhassa fel. Az egész belpolitikát alá kell rendelni a takarékosági politikának, s a mezőgazdaságban növekvő autarchiát kell folytatni, hogy minél jobban függetlenítsék magukat az importtól. Mindez megteremti annak feltételét, hogy a Young-terv felszámolásával töröljék a teljes jóvátételt: Brüning a válságban kedvező körülményt látott a határozottabb és a végleges revíziót megvalósító politika számára. A megváltozott kül- és belpolitikai feltételek közepette éppen abban látta a versailles-i szerződést szétrobbantó lehetőséget, amelyen megíúsult Stresemann Lengyelország-, részben Franciaország- és Belgium-politikája; nevezetesen a lokalizált, Németország által irányított gazdasági válsággal kikényszeríteni a versailles-i feltételek részleges revízióját. Az exportnöveléssel és importkorlátozással támogatott német deflációs politika a nemzetközi gazdasági és pénzügyi válság idején elsősorban az exporttól függő államokat hozta kényszerhelyzetbe. Stresemann lokális és részleges revízióra törekvő, részeredményeket felmutató szálami-taktikáját Brüning általános, „*mindent vagy semmit*” stratégiával váltotta fel.

Németország amerikai gazdasági függősége miatt – amely különösen a gazdasági válság idején érezte negatív hatását – Brüning előbb az Egyesült Államok támogatásával igyekezett megszabadulni a jóvátételektől, majd a gazdasági függetlenség bázisán fokozatosan kivonni országát az amerikai befolyás alól. A válság alatt a jóvátételek kínosan pontos fizetésével teljesíthetlenségüket demonstrálta. Eközben tudatosan kockáztatta a németországi gazdasági válság éleződését, amely belpolitikailag katasztrofális következményekkel járt. Deflációs és takarékosági politikájával veszélyes játékba kezdett az NSDAP ezzel is összefüggő hatalomnövekedése és a szövetségesek revíziós készségéhez fűződő reménye között. Ezzel igyekezett visszaszerezni Németország teljes külpolitikai mozgásszabadságát és visszatérni hagyományos nagyhatalmi céljához.

Az új külpolitikai irányvonalat pontosan jelezte a német–osztrák vámunió terve. A külügyminisztériumban 1929-ig a nyugati politika egyértelmű prioritást élvezett, de a válság hatására figyelmük fokozatosan Kelet- és Délkelet-Európa felé terelődött. A gyors délkelet-európai fejlemények esetén – hangzott a külügyminisztérium Brüningnek küldött emlékirata – az Ausztriával való szövetség a német politika legsürgetőbb feladata, mivel a Németországhoz tartozó Ausztriából a jelenleginél hatékonyabban befolyásolhatók és irányíthatók Németország érdekében a délkeleti fejlemények.

E törekvésével a német külügyminisztérium elsősorban az exportorientált német ipar szócsove lett, amely korán érzékelte a délkelet-európai államok növekvő gazdasági jelentőségét a német exportlehetőségekben. A német export irányának Nyugatról Keletre való áthelyezése ütközött a francia szándékokkal. Minél kevésbé sikerült a francia diplomáciának délkelet-európai gazdasági és politikai befolyását stabilizálni, annál könnyebben kötötte Berlin gazdaságilag és vele politikailag is magához a délkelet-európai agrár-országokat, amelyek gazdasági nehézségeiből Németország húzott hasznot.

Az 1930-tól kikristályosodó „új” külpolitikai célok – amelyek a császárság hagyományos elképzeléseire nyúltak vissza – ideális kiindulópontot jelentettek a nemzetiszocialista expanziós politika számára. Brüning utódai: Papen és Schleicher, de különösen Hitler aratták le a termést, s a jóvátételek végleges megoldását. Az 1931-ben elfogadott ún. Hoover-terv Németországnak egyéves fizetési moratóriumot biztosított, és elkerülhetetlenné vált a Young-terv felülvizsgálata. 1932. júniusban Lausanne-ban elhatározták, hogy törlik a terv 1988-ig esedékes részleteit, és helyette egyszeri hárommilliárd aranymárka fizetésével lezárják a német jóvátételeket. Lausanne-ban a német felfegyverzés váltóját is átállították. Mivel Nagy-Britannia és Franciaország Németország nyomatékos kérése ellenére nem jutott megállapodásra a biztonsági kérdésben, Németország 1932. szeptember 21-én demonstratív módon elhagyta a leszerelési konferenciát. Decemberben a Népszövetség Franciaország tiltakozása ellenére elismerte a német biztonsági igényeket. A leszerelési konferencia ultimatív elhagyásával Németország azt a külpolitikai stratégiát folytatta, amelynek során 1933-ban kilépett a Népszövetségből. A külügyminisztérium és a Reichswehr vezetése ugyanis már egyetértett abban, hogy a Népszövetség inkább akadályozza, mintsem támogatja a német revíziós célokat. Hitler 1933. októberi lépése ezért régóta elhatározott tény volt.

Hitler birodalmi kancellári kinevezése nem jelentett radikális törést a német külpolitikában. A külügyminisztérium, a német külpolitika hagyományos intézményeként, 1938-ig jórészt megőrizte személyi struktúráját, és a külpolitikát továbbra is a porosz–német külpolitikára jellemző diplomáciai és katonai dualizmus határozta meg. Hitler kezdetben inkább fékezte a külügyminisztérium és a Reichswehr szándékát a leszerelési tárgyalások mielőbbi megszakításában és a revíziós követelések sürgetésében. A jóvátételi kötelezettségek felszámolása után a versailles-i szerződés végleges revízióját rövidesen intenzív felfegyverzéssel szándékozták elérni.

Német Közép- és Délkelet-Európa-tervek a weimari köztársaság éveiben (1919–1933)

Az első világháború befejeződésével a világháború előtti és alatti német Mitteleuropa-tervek nem merültek feledésbe. A gazdaság irányítói továbbra is azok közül kerültek ki, akik 1914-ben messzire tekintő közép-európai célokat javasoltak Bethmann Hollweg birodalmi kancellárnak. Jóllehet a korlátozott cselekvőképességű fiatal köztársaság lehetőségei miatt egykori közép-európai vezetési igényeiket csak zárt ajtók mögött emlegethették, a birodalom gazdaságpolitikájáért továbbra is feleltek. A súlyos gazdasági problémák összefüggtek a hadigazdaságnak békegazdaságra való átállításával nemzeti és nemzetközi keretekben, valamint annak hatásaival a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokra. A háborús évek felgyorsították az Európán kívüli országok ipari- és agrártermelését is, amelyek újabb konkurensként csökkentették a német exportipar hagyományos lehetőségeit a világpiacon, s hatással voltak a hazai agrárgazdaság termékeire a belső piacon. Különösen a német alapanyagipar bizonyult válság-érzékenynek, amelynek termelékenysége a zsugorodó piac miatt csak korlátozott növekedést engedélyezett. De a mezőgazdaság sem tudott igazodni a megváltozott versenyhelyzethez és kényszerhelyzetében olyan tőkét képezni, amelyre gyors szükség volt a nélkülözhetetlen modernizációs és racionalizációs intézkedések érdekében. Hasonló dilemma előtt álltak Délkelet-Európa túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű államai is.

A weimari köztársaság első éveiben a birodalmi kormány egyik legfontosabb feladata a rendezett politikai viszonyok helyreállítása volt, amely a gazdasági viszonyok javulásának nélkülözhetetlen feltételét jelentette. Ide tartozott egy működőképes külkereskedelmi hálózat kiépítése is, különösen azokkal az államokkal és térségekkel, amelyekkel már a háború előtt is jó kereskedelmi kapcsolatok álltak fenn. A német külpolitika már egészen korán rendezett diplomáciai kapcsolatokra törekedett a balkáni államokkal, de fáradozásait beárnyékolta a párizsi békekonferencia hatásai. Délkelet-Európa fővárosaiban bizonytalanság uralkodott, hogyan reagáljanak az új európai hatalmi viszonyokra. A német diplomatáknak a háború utáni első években ezért teljesen új szerepkörhöz kellett hozzá szokniuk. Kívánságaikat nem kezelték megkülönböztetett figyelemmel, hanem – legalábbis egy ideig – a hatalmi pozíciójának félreismerhetetlen bővítésére törekvő Franciaország mögé sorolták.

Miután a német Külügyi Hivatal (*Auswärtiges Amt* – AA) 1920 nyarán a Csehszlovákiával kötött kereskedelmi szerződéssel és a Magyarországgal aláírt

legnagyobb kedvezményt biztosító egyezményrel elérte első részsikerét, Jugoszláviával is kedvezően alakultak a kapcsolatok s 1921-ben a legnagyobb kedvezmény egyezményével zárultak. Amikor pedig Rathenau 1921 szeptemberében megállapodott a brit kormánnyal, hogy összekapcsolják a jóvátételi fizetéseket és a Kelet- és Délkelet-Európába irányuló német export elsőbbségét, az eredményt a Külügyi Hivatalban jelentős eredménynek tekintették, mert a győztes hatalmak egyike hivatalosan először ismerte el a német gazdasági érdekeket egy térségben, amely közvetve egyúttal csapást jelentett a francia befolyás bővítésére. Talán éppen ezek a – nemzetközi viszonylatban ugyan szerény – kezdeti sikerek bátorították fel az 1922 genovai világ gazdasági konferencia német küldöttségét arra, hogy az orosz delegációval Rapallóban megkössék azt a szerződést, amely nemcsak kölcsönös legnagyobb kedvezményt biztosított a kétoldalú áruforgalomban, hanem azon túlmenően a diplomáciai kapcsolatok felvételének alapjait is megteremtette. Ekkorra tehát a német külkereskedelmi politika – legalábbis Közép-Kelet-, Délkelet- és Kelet-Európában – jelentős cselekvési szabadságot szerzett, amelyek csökkentették az 1920-as évek gazdasági válságának legsúlyosabb hatásait és a következő években jelentősen hozzájárultak a balkáni államokkal fennálló politikai kapcsolatok stabilizálódásához.

Az 1920-as évek elején a német Délkelet-Európa politikában elsődlegesen a külkereskedelmi kapcsolatok domináltak, de a német érdekek e térségben korántsem korlátozódtak csak gazdasági kérdésekre, hanem a térség a német politikai hatalom konszolidálásának lehetőségeit tárgyaló politikai publicisztikában is előkelő helyet foglalt el. A lakosság nemzeti-konzervatív részeinek szemléletét tükröző tervezetek kifejezetten német-centrikus Közép-Európa képből indultak ki, 19. századi gondolkodási modelleket használtak és elutasították a „*német jelleggel összeegyeztethetetlen*” nyugati (tehát parlamenti-demokratikus) politikai rendszereket. Így az 1920-as évek elején Németország pozíciója Európa közepén „*nemzeti*” dimenziókat kapott, amely a régi rendszer összeomlása utáni általános irányvesztés reflexiójaként értelmezhető.

A weimari külpolitika stabilizációja rendszerint Gustav Stresemann nevéhez fűződik. Ugyan a nyugati hatalmakkal kötött megállapodások nála abszolút előnyt élveztek, de ennek „az európai hatalmi koncert” megújulásához kellett vezetnie. Ezen belül Németország háboríthatatlanul dolgozhatott a Szovjetunióhoz és Délkelet-Európa-hoz fűződő kapcsolatainak szorosabbra fonásán. A Balkán-térségben elsődlegesen külkereskedelmi politikát folytatott. 1924-re e térségben visszaszerezte legfontosabb kereskedelmi partneri pozícióját. Csupán Románia jelentett kivételt, amelynek kormánya tudatosan szoros közeledést keresett Franciaországhoz, hogy az első világháború idejéből származó pénzügyi követeléseit Németország iránt nyomatékosítsa. Alapvetően azonban Párizs nem hagyhatta figyelmen kívül a birodalom erősödő nyomását a balkáni térségre, s ezért 1924 nyarától ismét több figyelmet szentelt a kemény valutával rendelkező Egyesült Államok, Nagy-Britannia, sőt Németország iránt. Stresemann többek között a „*német Balkán-politika támasza*” is lett, mivel e térség országai állandóan a két nagyhatalom összjátékára orientálódtak.

Gustav Stresemann

A német külpolitika látószögének bővüléséről tanúskodott az aktív német kisebbségi politika kibontakozása. Stresemann négy csoportot különböztetett meg: a birodalom vagy Ausztria határainak közvetlen közelében élő népcsoportot, a Balti-tenger partján élő németiséget, a Duna-medence németiségét és a Szovjetunió német paraszti kolóniáit. Valamennyi kisebbségre érvényesnek tartotta: *„politikailag arra hivatottak, hogy mint idegen államok politikájának részesei, a német birodalom számára kedvezően befolyásolják ezen államok politikáját; kulturálisan mint született közvetítők szolgálhatják a német kultúra és német világnézet terjesztését és megértését saját államuk népével; gazdaságilag nemcsak a német ipari termékek felvevői és Németországnak szükséges nyersanyagok szállítói lehetnek, hanem egyszersmind értékes támaszpontok a német gazdaság propagandája számára”*. Ebben a számításban az aktív német kisebbségpolitika egyúttal aktív német keleti politikát is jelentett, s a húszas évek közepétől szisztematikus tevékenységével alapvetően hozzájárult a közép- és délkelet-európai térségben a német befolyás helyreállításához.

Az 1920-as évek közepén egész Európában növekedett azoknak a mozgalmaknak a befolyása, amelyek a háborús tapasztalatok nyomán a kooperáció határokon átnyúló formáit tűzték zászlajukra. A túlnyomórészt politikai orientációjú szervezetek közé tartozott Richard Coudenhove-Kalergi Páneurópa-mozgalma, valamint Paul Löbe és Walter Schücking Az európai népek érdekközössége (*Interessengemeinschaft der europäischen Völker*) elnevezésű szervezete. Mellettük egyidejűleg a gazdasághoz közelálló csoportok is felbukkantak, amelyek a kontinentális gazdasági kapcsolatokat további élénkítését szorgalmazták. Közéjük tartozott az a bizottság is, amely először

1925-ben Bécsben ült össze, hogy előkészítse a nyár végén érkező Közép-európai Gazdasági Ülést (*Mitteleuropäische Wirtschaftstagung* – MWT). A kezdeményezés az osztrák gazdasági körök aggodalmából indult ki, amelyek a monarchia utódállamainak növekvő protekcionista politikája miatt veszélyeztetve látták Bécs egykor vezető pozícióját a térség gazdasági rendszerében, és e fejleményekkel szemben területileg korlátozott szabadkereskedelmi övezetet igyekeztek kialakítani. Az alakuló bizottság legtöbb tagja Ausztria és az utódállamok gazdasági szakembereiből tevődött össze, de mellettük még négy német és néhány brit és francia tagja is volt. Gyorsan kiderült, hogy a szabadkereskedelmi övezet határaitól vallott elképzeléseik messzemenően különböznek. Az egyik magyar bizottsági tag a szervezet illetékességét Lengyelországra, Csehszlovákiára, Ausztriára, Magyarországra, Jugoszláviára és Romániára javasolta korlátozni, s Németország vagy Franciaország belépése előtt a két nagyhatalom súrlódásainak megszüntetését szorgalmazta, mert az messzemenően befolyásolná a közép-európai gazdasági együttműködést. A német bizottsági tagok határozottan ellenezték a javaslatot, hangoztatva, hogy Németországot a közép- és kelet-európai gazdasági kooperáció valamennyi formájába be kell vonni. Jóllehet e pozíció messzemenően megfelelt Stresemann külpolitikai szándékainak, a birodalom gyenge képviselője miatt a német Külügyi Hivatal ekkor még eltanácsolta a német gazdasági szövetségeket az MWT-ben való részvételtől. Tartózkodását azonban rövidesen feladta.

A közép-európai szabadkereskedelmi övezet vitája pontosan szemléltette a húszas évek európai politikájának nagy problémáját, amelyet ugyan a St. Germain-en-Laye-i szerződés véglegesen megoldottnak tekintett, de a szimpla tiltással mégsem lehetett elintézni Ausztria Németországhoz való esetleges csatlakozásának problémáját. Az 1922. évi genfi jegyzőkönyvek azzal a feltétellel biztosították Ausztria pénzügyi szanálását a Népszövetség révén, hogy politikai önállóságának feladása csak a garanciát vállaló hatalmak jóváhagyásával történhet. A kormányok azt remélték, hogy így elzárhatják az osztrák–német Anschluss-kezdeményezések útját. 1921 után pótlólagosan még néhány kísérlet történt Ausztria bevonására a közép-kelet vagy délkelet-európai gazdasági közösségbe, Németország egyidejű kizárásával, hogy gyengítsék a német–osztrák kötődéseket és megállítsák a növekvő német gazdasági befolyást a térségben. A német birodalmi kormány azonban megakadályozta e próbálkozásokat. Megfelelő politikai eszköz híján 1925-ig mindez túlnyomórészt az Ausztriának nyújtott gazdasági engedményekkel történt, hogy összeegyeztessék az osztrák Balkán-érdekeket és a délkeleti irányú növekvő német forgalmat, illetve megtartsák és erősítsék Bécs közvetítő pozícióját a délkeleti üzletekben, s így szembeszálljanak a délkelet-európai német érdekeket veszélyeztető, francia orientációjú dunai föderációnak.

Az első sajtó- és követségi jelentések még 1920. július elején érkeztek arról, hogy francia–angol–bajor tárgyalások folytak San Remóban és Zürichben a Bajorország vezette, s Vorarlberget, Tirolt, Salzburgot és Felső-Ausztria részeit (Bécs nélkül) tömörítő Dunai Szövetségről. Röviddel előtte olyan hírek is keringtek, hogy Franciaország – a német megosztást támogató külpolitikájának megfelelően – nem kifogásolná a Ruprecht bajor herceg vezette mind nyugtalanabb monarchista Bajorország osztrák Anschluss-politikáját. 1920. augusztus közepén pedig Ludwig

Windischgrätz már – a Habsburgok visszatérésével számolva – a kibővített Ausztria, Magyarország és Bajorország részvételével megvalósítandó Dunai Szövetségről tárgyalt francia politikusokkal.

A magyar külpolitikai vezetés – e törekvésekkel párhuzamosan – erősítette gazdasági kapcsolatait Franciaországgal, azzal a szándékkal, hogy a francia gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonásával elérhetik a békeszerződés revízióját s a régi határok helyreállítását. 1920 augusztusában Angliából is olyan hírek érkeztek, hogy politikai és gazdasági megfontolásokból szükségesnek tartják Ausztria-Magyarország helyreállítását.

1920 decemberére azonban Ausztria Németországhoz csatlakozása a bécsi keresztényszociális és ipari körökben is erőteljesen talajt vesztett. Főleg az osztrák fémipar vezetői tartottak a német konkurenciától, ezért a dunai konföderációt inkább Ausztria, Magyarország és Jugoszlávia részvételével tartották megvalósíthatónak, amelyhez később Csehszlovákia is csatlakozna. A konföderáció nem zárná ki a kulturális, népiségi és tudományos közeledést Németországhoz.

1922. január végén a német külügyminisztérium arról értesült, hogy a francia kormány egy nagyobb egységre, a Csehszlovákiát, Romániát, Magyarországot, Jugoszláviát és Német-Ausztriát tömörítő dunai konföderációra törekszik, amelynek államai önállóak maradnának, *„de politikailag és gazdaságilag valamilyen formában az egészben egyesülnek”*. Februári hírek szerint pedig Lloyd George az utódállamok vámuniójának gondolatával foglalkozott.

A kisantant országok azonban határozottan felléptek a gazdasági konszolidáció jelszavával jelentkező új dunai konföderációs kísérlettel szemben. 1922 májusában Bethlen István miniszterelnök is elutasította a dunai konföderáció lehetőségét. *„Erős, egységes nagy Magyarországot akarunk. Nem óhajtunk régi monarchiát föderatív formában [...] hiszen csak oda vezetne, ahol már egyszer voltunk”*. 1923 novemberében, majd 1925 márciusában Mussolini is elutasította a dunai föderáció tervét.

A dunai konföderáció eszméje elsősorban a térség iránti német-francia rivalizálással összefüggésben jelentkezett. Amikor Németországban felerősödött az osztrák kérdés nagynémet megoldás körüli vita, francia részről ellenkombinációként állandóan a dunai föderáció gondolatát játszották ki. Az elképzeléssel azonban a felelős politika a világgazdasági válságig komolyan sehol sem foglalkozott. Megvalósításának kilátásai olyan mértékben csökkentek, ahogy a dunai államok kiépítették önálló politikai és gazdasági államiségüket. A geopolitikailag, gazdaságilag és kulturálisan egymásra utalt Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország 300 éves politikai közösség után belsőleg hűvösen ellenezte a tervet. Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában az Anschluss-ellenesség teremtette meg a föderációs tervek üldözésének közös motívumát. A föderációs gondolatnak az utódállamok részéről való határozott elutasítása nem zárta ki, hogy időről időre részmegoldások bukkanjának fel.

Az 1924. évi Dawes-terv és az 1925. évi Locarno-szerződések stabilizálták a nyugati hatalmakhoz fűződő német gazdasági és politikai kapcsolatokat. Lehetővé vált a német-francia kiegyezés, amely előfeltétele volt a Stresemann által régen óhajtott

népszövetségi felvételnek. A Locarno-szerződések aláírásával a német külügyminiszter elérte hivatalba lépése óta követett célját, Németország visszatérését „*az európai hatalmak koncertjébe*”. Mindez nagyobb külpolitikai cselekvési szabadsággal járt Németország számára és új lehetőségeket nyitott Stresemann revíziós politikája számára. Ezen többek között olyan állam létrehozását értették, „amelynek politikai határai valamennyi német néprészre kiterjednek, amelyek Közép-Európában zárt német települési területen belül élnek és a birodalomhoz való csatlakozást óhajtják”.

Németország 1926. évi népszövetségi felvételével kissé közelebb került Ausztria „*csatlakozása*” a birodalomhoz, de Stresemann pontosan tudta, hogy e fórumnak az Anschluss javára hozott döntéséig még nagy utat kell megtenni, és eközben az ügy Németországban és Ausztriában egyaránt a legnagyobb visszafogottsággal kezelendő. Egyikük sem kívánt alkalmat teremteni arra, hogy általános és nyilvános vita bontakozzon ki Németországról és az Anschluss-kérdéséről, hogy aztán Lengyelország, Csehszlovákia, néhány délkeleti ország vagy Franciaország biztonsági igényükre hivatkozva „keleti Locarnót” követeljenek, amely végül az összes közép- és délkelet-európai német ambíciókat veszélyeztetné.

Ehelyett Németország továbbra is az Ausztriához és a dunai térséghez fűződő jó gazdasági kapcsolatok további elmélyítésén munkálkodott. Ezzel Ausztriát továbbra is az oldalán tartotta, s annak jó délkeleti kapcsolatait kihasználva szembe szállhatott a gazdasági és politikai dunai föderáció Franciaország által 1920 óta követett terveivel.

A Külügyi Hivatal 1926 augusztusában behatóan elemezte a német–osztrák–délkelet-európai viszonyt. Ajánlásai szerint Németországot alapvető érdekek fűzik Délkelet-Európához, amelyek – az Anschluss és a kisebbségi kérdés háttéréből – túlmutattak a tisztán gazdasági, értékesítési- és kiegészítő-gazdasági érdekeken. A kapcsolatok kiépítésének súlypontjául Csehszlovákiát, Romániát és Jugoszláviát nevezte meg. Nem partneri viszonyra gondoltak, hanem olyan kooperációra, amely optimális esetben a térség államainak Németországtól való gazdasági függőségével párhuzamosan gyengíti a francia és brit befolyást. Egy ilyen helyzet lehetővé tenné a továbbra is tisztázatlan Anschluss-kérdést nyitva tartását, hogy egy napon a Népszövetségben német értelmű többségi határozatot lehessen elfogadni.

E szándékok azonban nem maradtak rejtve a háború győzteseinek előtt. Az Anschluss-terveket különösen Franciaországban és Olaszországban támadták hevesen, mert az európai erőviszonyokról vallott saját politikai elképzeléseik veszélyeztetését látták az Anschluss nyomán Németországtól teljes függőségbe került Délkelet-Európában. Franciaországnak az európai viszonyokban bekövetkező német hatalomnövekedéstől való félelmében inkább saját hatalomvesztési félelme fejeződött ki; Olaszország pedig nagyra törő Balkán-tervei megghiúsulásától, sőt a Brenneren húzódó határral a Németországgal való közvetlen szomszédságtól látta veszélyeztetve magát. Ausztria és Délkelet-Európa viszonylatában ezért Stresemann egész hivatali ideje alatt csak korábbi politikáját folytathatta. Ez kizárólag az Anschluss-kérdésének nyitva tartására összpontosult, amely 1927 után a Franciaországgal és Nagy-Britanniával való kiegyezési törekvések mögé szorult.

A korai húszas évek német Délkelet-Európa politikájának összevetése a Stresemann-korszak utolsó szakaszával néhány jellemző vonást mutat. A balkáni térségnek a

politikai és gazdasági válság éveiben német szemszögből állandóan egyfajta erőtartalék szerepet szántak, amelyet a saját pozíció erősítésére lehetett felhasználni a nemzetközi szinten. Az eltérő keretfeltételek ellenére mindez egyaránt érvényes volt a weimari köztársaság korai szakaszára, hasonlóképpen a 19. század harmincas éveire, amikor Friedrich List a dunai térségben gyarmati hátszínre feltételezett Németország számára, vagy az első világháború kezdeti szakaszára, amikor Friedrich Naumann Németországot és Ausztria-Magyarországot a szomszédos államokkal együtt Közép-kelet- és Délkelet-Európában egy kontinentális nagybirodalom magjának szánta. A német politika állandóan nagy érdeklődéssel kísérte e terveket. Amikor azonban valahol másutt, főleg Nyugaton, új, sőt jobb esélyek rajzolódtak ki, akkor csökkent a délkelet-európai térség jelentősége. Mindez a weimari évekre is érvényes volt, hiszen miután Locarnóval a birodalom visszatért az európai nagyhatalmak sorába, csökkentette jelenlétét a Balkán-térségben. Az „Európa közepén” fekvő Németország cselekvési lehetőségeit ugyanis a politikai kötelezettségvállalások lényegesen sűrűbb hálójához kötötte, s délkelet-európai befolyásából nem húzott politikai hasznot. Ehelyett Berlin 1926-1929 között tulajdonképpen csupán a status quo megőrzésén fáradozott, hogy a régió országai ne tömörüljenek a birodalom nélküli, vagy azzal ellentétes föderációba. Stresemann és Seipel osztrák kancellár rendkívül visszafogottan kezelte az Anschluss-kérdését is. A német külügyminiszter pontosan tisztában volt azzal az esetleges megterheléssel, amelyet e kérdés felvetése jelentene Németországnak a nyugati hatalmakhoz fűződő viszonyára és veszélyeztetné Németország európai modus vivendi-jének létrehozását. Ezen a birodalomnak a nagyhatalmakhoz fűződő stabil kapcsolatának kiépítését értette, amelyek egy napon elég erőssé válnak a versailles-i szerződés revíziójára, különösen a keleti német határok vonatkozásában. Megelégedett a gazdasági kapcsolatok ápolásával, mivel ezek a szükséges politikai kapcsolatok hordozóiként a húszas évek elejétől már beváltak és mindkét félnek kedveztek. Így a délkelet-európai térség (Ausztriával és Csehszlovákiával együtt, de Törökország nélkül) 1928-ban a német export ranglistáján még mindig csak Franciaország és a Benelux országok után a második helyen állt a skandináv államok, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok előtt. A másik oldalon 1929-ben például Bulgária 29,9, Románia 27,6, Magyarország 11,7, Jugoszlávia exportjának 8,5%-a irányult Németországba.

A világgazdasági válság pusztító hatásai a német gazdaságra, valamint a szinte egyidejűleg beterjesztett Briand-terv (1930) világossá tette a birodalom számára 1926 óta követett politikájának törékeny alapjait. Stresemann a francia tervről beérkező első információk birtokában – amely a fennálló határok elismerésével kollektív biztonsági rendszer kiépítését, s így Németország keleti határainak revíziójáról való lemondást sürgetett – megkísérelte a terv politikai törekvéseinek megváltoztatását, s a gazdasági kapcsolatok kiépítésére korlátozandó fogalmazást javasolt. Párizs azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a gazdasági egyesítés minden lehetőségét szigorúan a biztonsági kérdések határozzák meg, amelyet a német politikusok elfogadhatatlannak tekintettek. Sőt 1930 márciusától Brüning kancellársága idején e francia álláspont újabb érveket szállított a Stresemann megegyezési politikájával szakító német kormánypolitikuskoknak.

Amikor a német-osztrák vámuniós tervek 1931 márciusában nyilvánosságra kerültek, a német külpolitikásoknak be kellett látniuk, hogy ilyen messzire tekintő tervek megvalósíthatatlanok a rendkívül törekény európai államközi viszony alapvető veszélyeztetése nélkül. A tervezetet a szomszéd államok szinte egyöntetűen elutasították. Különösen Franciaországban váltott ki nagy felzúdulást, ahol nemcsak a megelőző konzultáció elmulasztását kifogásolták, hanem azt is, hogy a tervezett vámuniót páneurópai köntösbe bujtatták. Párizs a tervezetet Ausztria lehetséges Anschlussa kezdetének és a tervezett közép-európai gazdasági föderáció magjának tekintette. Bülow személyesen azon fáradozott, hogy – valódi célját leplezendő – a vámunió tervezetét demonstratív módon a briand-i Európa-tervezet értelmében kontinentális gazdasági egységnek állítsa be. Franciaország számára mindez világos ellenfrontot jelentett, hiszen a német ellenállás Briand külügyminiszter „szuverén államok Európai Közössége” létrehozására irányuló kezdeményezését veszélyeztette. Mivel egyik fél sem engedett, a két ország feszültségei a következő hónapokban tovább növekedtek. Végül masszív gazdasági nyomás – francia tőkekivonás a bécsi Creditanstaltból – hozott fordulatot, s 1931. szeptember 3-án Curtius külügyminiszter beismerte kezdeményezése meghíúsulását. Röviddel később a hágai bíróság a vámunió ellen döntött. Curtius levonta a saját magának köszönhető vereség következményeit és lemondott.

A politikai vitáktól függetlenül a német gazdaság a harmincas évek elején ismét felfedezte a délkelet-európai térséget és elhatározta, hogy a politikával ellentétben konkrét és gazdasági értelemben mérhető eredményt ér el. Az egyik legrégebbi német ipari érdekszövetség, az essen-i Langnam-egyesület már 1926 óta törekedett erre, amelynek képviselői a rajna-vesztfáliai Német-Osztrák Munkaközösségben a német és osztrák ipar kapcsolatainak munkálkodtak. 1931-ben a Langnam-egyesület képviselői elérték az 1925-ben alakított MWT német csoportjának átszervezését Közép-európai Gazdasági Konferencia – Német Csoport (*Mitteuropäischer Wirtschaftstag (MWT) – Deutsche Gruppe*) néven és elnökének a Krupp Rt. berlini vezetőjét, Tilo von Wilmoskyt választották. Max Hahn, a Langnam-egyesület elnökségének közvetlen munkatársát pedig az MWT ügyvezetőjének nevezték ki. A német nagyiparnak az MWT újjászervezéséhez fűzött nagy elvárásait jelezte, hogy benne a Brüning-tábor, de a harzburgi front is képviseltette magát. Az ügyvezető ügyességét jelezte, hogy nemcsak működő együttműködést hozott létre a szövetségen belüli különböző politikai tábor között, hanem azt rövid idő alatt a német gazdaság délkelet-európai érdekeinek szócsövénévé változtatta. Ezt megkönnyítették személyes kapcsolatai más érdekszövetségek, mezőgazdasági csúcsszervezetek és „honvédelmi szervezetek” vezetőihez, akik részt vettek az MWT ügyvezetőjénél rendszeres időközönként tartott titkos ülésein. Hahn kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett az illető minisztériumokhoz – közöttük a Külügyi Hivatalhoz, amely 1931-től pénzügyileg is támogatta az MWT-t –, de a Reichswehrhez is, elsősorban annak külföldi elhárítással foglalkozó részlegéhez. E nem hivatalos együttműködés keretében főleg a dunai térség államaihoz fűződő gazdasági kapcsolatok javításának lehetőségeit tárgyalták meg. Alkalmasint azonban jelentős politikai állásfoglalások is születtek, mint például az 1932. október-novemberi Délkelet-Európa-memorandum, amely olasz és német érdekszférára tervezte felosztani a régiót. Továbbá a Pavelić vezette horvát függetlenségi mozgalom

támogatását és önálló horvát–szlovén állam alakítását ajánlotta, amelynek határvonalát – a korábbi Szerbiára és Montenegróra szűkült Jugoszláviához – a Drina és a Száva alkotta volna. Romániának háború előtti nagyságára való csökkentését, illetve Bulgária megnövelését is tervezték Macedónia részeivel. Utóbbi három állam Görögországgal együtt olasz befolyás alá kerülne; ellenszolgáltatásként Róma nem kifogásolná többé a német-osztrák vámuniót és elnézné a Csehszlovákia és Lengyelország elleni esetleges német intézkedéseket. Azt is tervezték, hogy dunai föderációt alkotnak Horvátország-Szlovénia és a Romániától elszakított Erdély részvételével, amelynek jó kapcsolatokat kellett fenntartania Olaszországgal és Németországgal. Az MWT tervezői abból indultak ki, hogy Olaszország néhány év múlva úgyis *„kiesik a túl nagy cipőből”*, s ezzel a birodalom egyedül ellenőrzi Közép- és Délkelet-Európát.

Irodalom

Dokumentumok

- Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie B, Serie C.* Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1971.
- Almási János – Girus Károly – Kis Aladár [szerk.]: *Nyugat-Európa és az Egyesült Államok 1918–1939. Új- és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény, 2/1. kötet.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- Az emberi jogok dokumentumokban.* Összeállította: Kovács István és Szabó Imre. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Bertold, Lothar – Diehl, Ernst [Hrsg.]: *Revolutionäre deutsche Parteiprogramme.* Dietz Verlag, Berlin, 1967.
- Csonka Rózsa, Harsányi Iván, Székely Gábor [szerk.]: *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1975.
- Dowe, Dieter – Klotzbach, Kurt [Hrsg.]: *Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie.* Dietz Verlag, Bonn-Bad Godesberg, 1973.
- Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Horváth Jenő – Hovanyecz László [szerk.]: *Dokumentumok és szemelvények a nemzetközi munkásmozgalom történetének tanulmányozásához. II. kötet. 1898–1945. Kézirat.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
- Hürten, Heinz [Hrsg.]: *Weimarer Republik und Drittes Reich 1918–1945.* Philipp Reclam jun. Stuttgart, 1995.
- Longerich, Peter [Hrsg.]: *Die Erste Republik. Dokumente zur Geschichte des Weimarer Staates.* Piper, München, 1992.
- Longerich, Peter [Hrsg.]: *„Was ist des Deutschen Vaterland?“ Dokumente zur Frage der deutschen Einheit 1800–1990.* Piper, München, 1990.
- Németh István: *Németországi alternatívák 1918–1933.* Korona Kiadó, Budapest, 1995.
- Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. 1. kötet. Az 1918. novemberi forradalom és a weimari köztársaság (1919–1933). Összegzés és dokumentumok.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918).* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.

Stoecker, Helmuth [Hrsg.]: *Handbuch der Verträge 1871–1964*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1968.

Treue, Wolfgang: *Deutsche Parteiprogramme 1861 –1961*. Göttingen, 1961.

Feldolgozások

Ádám Magda: *A kisantant (1920–1938)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Berndt, Roswitha: *Wirtschaftliche Mitteleuropapläne des deutschen Imperialismus (1926–1931)*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1975. Sonderdruck aus Grundfragen der deutschen Aussenpolitik seit 1871. 305–334.

Bracher, Karl Dietrich: *Die Auflösung der Weimarer Republik*. Ring Verlag, Villingen-Schwarzwald, 1971.

Bracher, Karl Dietrich – Funke, Manfred – Jacobsen, Adolf [Hrsg.]: *Die Weimarer Republik 1918–1933. Politik–Wirtschaft–Gesellschaft*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1988.

Elvert, Jürgen: *Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945)* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1999.

Erdmann, Karl Dietrich – Schulze, Hagen [Hrsg.]: *Weimar. Selbstpreisgabe einer Demokratie*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1980.

Der Weg in die Diktatur 1918–1933. Zehn Beiträge. R. Piper & Co. Verlag, München, 1962.

Geiss, Imanuel – Wendt, Bernd Jürgen [Hrsg.]: *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Bertelsmann Universitätsverlag, Düsseldorf, 1973.

Hürten, Heinz [Hrsg.]: *Weimarer Republik und Drittes Reich*. Philipp Reclam jun, Stuttgart, 1995.

Nussbaum, Manfred: *Wirtschaft und Staat in Deutschland während der Weimarer Republik*. Akademie-Verlag, Berlin, 1978.

Kerekes Lajos: *A weimari köztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Kövics Emma: *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Mann, Golo: *Németország története 1919–1945*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.

Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Plaschka, Richard G. – Haselsteiner, Horst – Suppan, Arnold – Drabek, Anna M. – Zaar, Birgitta [Hrsg.]: *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995.

Ruge, Wolfgang: *Deutschland 1917–1933*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1974.

Schulz, Gerhard: *Deutschland seit dem Ersten Weltkrieg 1918–1945*. Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1982.

Tokody Gyula: *Németország 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Tokody Gyula: *Németország és a magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.

- Winkler, Heinrich August: *Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924*. Verlag J. H. W. Dietz Nachf. Berlin/Bonn, 1985.
- Winkler, Heinrich August: *Der Schein der Normalität. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930*. Verlag J. H. W. Dietz Nachf. Berlin/Bonn, 1988.
- Winkler, Heinrich August: *Der Weg in die Katastrophe. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930*. Verlag J. H. W. Dietz Nachf., Berlin/Bonn, 1987.
- Winkler, Heinrich August: *Weimar 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*. Verlag C. H. Beck, München, 1994.
- Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I–II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Időrendi áttekintés

1918

- március 3: a breszt-litovszki béke
- július 15: az utolsó német támadás a nyugati fronton
- október 3–4: német fegyverszüneti ajánlat Wilson elnöknek
- november 3: Ausztria-Magyarország és a szövetségesek közötti fegyverszünet; a kieli matrózlázadás
- november 11.: fegyverszüneti egyezmény a szövetséges hatalmak és Németország között
- november 12: német-Ausztria kinyilvánítja csatlakozását a Német Birodalomhoz

1919

- január 1: Németország Kommunista Pártjának (KPD) megalakulása
- január 5–11.: utcai harcok Berlinben
- január 15: Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolása
- január 18: a párizsi békekonferencia megnyitása
- január 19: nemzetgyűlési választások Németországban
- február 6: a nemzetgyűlés megnyitása Weimarban
- február 21: Kurt Eisner bajor miniszterelnök meggyilkolása
- február–május: nyugtalanságok, sztrájkok, felkelések a birodalom több részén
- március 12: francia kormányjavaslat a német nyugati határ áthelyezéséről
- április 7.–május 2: tanácsköztársaság Münchenben
- június 28: a Német Birodalom és a szövetségesek közötti békeszerződés aláírása Versailles-ban
- november 18: Hindenburg vallomása a nemzetgyűlés vizsgálóbizottsága előtt (a „tördőfés-legenda” születése)

1920

- január 10: a versailles-i szerződés életbelépése
- február 11: Friedrich Ebert birodalmi elnökké választása
- március 13–16.: a Kapp–Lüttwitz-puccs
- március 19: az amerikai szenátus elutasítja az Egyesült Államok belépését a Népszövetségbe és a versailles-i szerződés ratifikálását
- június 4: a trianoni békeszerződés aláírása

június 6: Reichstag-választások; Fehrenbach polgári kisebbségi kabinetje
december 4–7.: az USPD balszárnyának csatlakozása a KPD-hez

1921

január 24–29: a párizsi konferencián a német jóvátételeket 269 milliárd aranymárkában állapítják meg
február 21–március 14: a londoni jóvátételi konferencia
március 8: Duisburg, Ruhrort és Düsseldorf szövetséges megszállása
március 20: népszavazás Felső-Sziléziában; a KPD „*márciusi akciója*” Közép-Németországban
április 27: a német jóvátételeket 132 milliárd márkában állapítják meg
május 5: Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Belgium és Japán ultimátuma Németországhoz a „*londoni fizetési terv*” elfogadásáról
május 10: a Reichstag elfogadja a londoni ultimátumot; a „teljesítési politika” kezdete
augusztus 25: az Egyesült Államok és Németország békeszerződése
október 12: a Népszövetség döntése Felső-Sziléziának Németország és Lengyelország közötti megosztásáról

1922

április 10– május 19: a genovai világgazdasági konferencia
április 16: a rapallói szerződés Németország és a Szovjetunió között
június 24: Walther Rathenau külügyminiszter meggyilkolása
augusztus: meglódul az infláció
szeptember 24: a maradék USPD egyesülése az SPD-vel

1923

január 10: Litvánia benyomulása a Memel-vidékre
január 11: francia és belga csapatok megszállják a Ruhr-vidéket
január 13: a „passzív ellenállás” meghirdetése; a Ruhr-vidéki küzdelem kezdete
augusztus 12: Gustav Stresemann nagykoalíciós kormánya
szeptember 26: a Ruhr-vidéki „passzív ellenállás” leállítása
október: szeparatista törekvések a Rajna-vidéken és Pfalzban
október vége: birodalmi fellépés az SPD és KPD vezette szászországi kormány ellen; Bajorország és a birodalom konfliktusa; a kommunista felkelési kísérlet megghiúsulása
november 3: a szociáldemokrata miniszterek kilépése a birodalmi kormányból a szászországi és bajorországi események miatt
november 8–9: Hitler-Ludendorff-puccs Münchenben; Ebert a birodalmi végrehajtó hatalmat von Seeckt tábornokra ruházza
november 15: a Rentenmark bevezetése (1 Rentenmark=1 billió papírmárka)
november 23: az NSDAP és a KPD betiltása
november 30: nemzetközi szakértő bizottságot felállítása a német fizetőképesség megvizsgálására (elnöke Charles G. Dawes)

1924

február 13: a kivételes állapot feloldása a birodalomban
április 1: Hitler öt év fogságra ítélik
április 9: a Dawes-terv a német jóvátételek szabályozásáról
május 17: a Memel-vidék alkotmánya
július 16.– augusztus 16: a londoni konferencia elfogadja a Dawes-tervet
augusztus 29: a Reichstag elfogadja a Dawes-tervet
október 2: genfi jegyzőkönyv a „nemzetközi vitás kérdések békés rendezéséről”
december 17: Hitler idő előtti szabadlábra helyezése

1925

január 5: a szövetségesek nyilatkozata az első Rajnai-övezet (Köln) január 10-én esedékes kiürítésének elhalasztásáról, mivel Németország megsértette a leszerelési előírásokat
január 19: Luther második polgári kisebbségi kabinetje
január 20.– február 9: Stresemann biztonsági memoranduma a brit és francia kormányhoz
április 26: Hindenburg birodalmi elnökké választása
június 17: a mérges gázok és bakteriológiai fegyverek használatát tiltó jegyzőkönyv
július 14: a Ruhr-vidék kiürítésének megkezdése (augusztus 1-jéig befejeződik)
augusztus 25: Düsseldorf, Duisburg, Ruhrort kiürítése
október 5–16: a locarnói konferencia; a szerződések parafálása
november 27: a Reichstag elfogadja a locarnói szerződéseket
november 30: a kölni övezet kiürítésének kezdete (befejeződik 1926. január 31-én)
december 1: a locarnói szerződések aláírása Londonban

1926

április 24: német-szovjet barátsági és semlegességi szerződés
május 5: Hindenburg zászlórendelete
május 12: a Luther-kabinet lemondása a „zászló-vita” miatt; Marx polgári kisebbségi kabinetje
szeptember 8: Németország felvétele a Népszövetségbe
szeptember 17: Stresemann és Briand tárgyalása Thoiry-ban
december 10: Stresemann Béke Nobel-díjas

1927

január 31: Németországból kivonják a szövetséges-közi katonai bizottságot
július 16: törvény a munkaközvetítésről és a munkanélküli biztosításról
augusztus 17: német-francia kereskedelmi szerződés

1928

február 15: a kormánykoalíció felbomlása az adósságtörvény-tervezete miatt
május 20: Reichstag-választások (a baloldali pártok előretörése)
szeptember: a Népszövetség genfi ülése a jóvátételek végleges szabályozásáról
október–december: Ruhr-vidéki sztrájk

1929

február 11.– június 7: párizsi konferencia a Dawes-terv revíziójáról az amerikai Owen D. Young vezetésével
június 7: a Young-terv szakértői aláírása
augusztus 6–31: az első hágai konferencia a Young-tervről
október vége: a New York-i tőzsde összeomlása – a világgazdasági válság kezdete

1930

január 3–20: a második hágai konferencia a Young-tervről
január 23: Wilhelm Frick az első nemzetiszocialista miniszter Turingiában
március 12: a Reichstag elfogadja a Young-tervet
március 29: Heinrich Brüning (Centrum) kancellár
május 17: Briand Európa-memoranduma
június 30: befejeződik a Rajna-vidék határidő előtti kiürítése
szeptember 14: Reichstag-választások (az NSDAP előretörése)

1931

február: közel 5 millió munkanélküli
március 20: az osztrák–német vámunió tervezete
május 11: az osztrák Credit-Anstalt összeomlása figyelmeztető egész Európa gazdasága és politikája számára
június 20: Herbert Hoover elnök egyéves moratóriumot javasol minden nemzetközi fizetési kötelezettségre
július 13: bankválság Németországban
október 6: szükségrendelet a „*gazdaság és pénzügyek biztosítására*”
október 11: a jobboldali ellenzék bad harzburgi találkozója („*harzburgi front*”)
december 8: a negyedik szükségrendelet a „*gazdaság és pénzügyek biztosítására*”
december 16: a Vasfront megalakulása (SPD, ADGB, munkássport-szövetségek, Fekete–Piros–Arany Birodalmi Zászló)

1932

február 2: a nemzetközi leszerelési konferencia megnyitása Genfben
február: több mint 6 millió munkanélküli Németországban
április 10: Hindenburg birodalmi elnöki újjaválasztása
április 13: az SA és SS betiltása
április 24: tartományi választások Poroszországban, Bajorországban, Württembergben, Anhaltban és Hannoverben
június 1: Franz von Papen kancellársága
június 4: a Reichstag feloszlata
június 16: az SA betiltásának feloldása
június 16.– július 9: a lausanne-i konferencia
július 20: a poroszországi államcsíny
július 22: Németország kivonulása a genfi leszerelési konferenciáról
július 31: Reichstag-választások (az NSDAP a legerősebb párt)
augusztus 13: Hindenburg elutasítja Hitler kancellári kinevezésének követelését
szeptember 4: szükségrendelet a „*gazdaság megélénkítésére*”

szeptember 12: bizalmatlansági indítvány a Papen-kabinet ellen, a Reichstag feloszlata

október 25: az állami törvényszék ítélete szerint a poroszországi végrehajtó hatalom a birodalmi megbízott kezében marad, a Birodalmi Tanácsban (Reichsrat) azonban a Braun-kormány képviseli Poroszországot

november 6: Reichstag-választások (jelentős veszteségei ellenére az NSDAP a legerősebb párt marad)

december 2: Kurt von Schleicher elnöki kabinetje

december 11.: az öthatalmi nyilatkozat elismeri a német fegyverkezési egyenjogúságot

1933

január 4: Hitler–Papen találkozó Kölnben (puhatolózás a Hitler–Papen kormány alakításáról)

január 28: Schleicher lemondása

január 30: Hitler kancellári kinevezése